

Elkaar een toekomst gunnen

Naar een modern en duurzaam teeltareaal glastuinbouw

LEI

WAGENINGEN UR

Elkaar een toekomst gunnen

Naar een modern en duurzaam teeltareaal glastuinbouw

Jan Buurma

Marc Ruijs

Anita van der Knijff

LEI-nota 13-015

Januari 2013

Projectcode 2275000563

LEI Wageningen UR, Den Haag

Het LEI kent de volgende onderzoeksvelden:

Sector & Ondernemerschap

Regionale Economie & Ruimtegebruik

Markt & Ketens

Internationaal Beleid

Natuurlijke Hulpbronnen

Consument & Gedrag

Elkaar een toekomst gunnen; Naar een modern en duurzaam teeltareaal glastuinbouw

Buurma, J.S., M.N.A. Ruijs en A. van der Knijff

LEI-nota 13-015

62 p., fig., tab., bijl.

De activiteiten van LEI Wageningen UR zijn gefinancierd door het ministerie van EZ (voorheen EL&I) via het BO-programma Toekomst Agrocluster - projectnummer BO-12-06-001-026.

Deze publicatie is beschikbaar op www.wageningenUR.nl/lei

© LEI, onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2013
Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Het LEI is ISO 9001:2008 gecertificeerd.

Inhoud

	Woord vooraf	6
	Samenvatting	7
	S.1 Belangrijkste uitkomsten	7
	S.2 Nadere uitwerking uitkomsten	7
	S.3 Achtergrond en aanpak	9
1	Inleiding	10
	1.1 Economisch en maatschappelijk belang	10
	1.2 Vraagstelling	10
	1.3 Aanpak en methode	11
	1.4 Ideaalbeelden van modern en duurzaam glastuinbouwgebied	13
	1.5 Leeswijzer	14
2	Evaluatie instrumentarium	15
	2.1 Korte schets instrumentarium	15
	2.2 Belangrijkste resultaten inventarisatie	17
	2.3 Generieke lessen uit evaluatie instrumenten	23
	2.4 Handreikingen voor oplossingsrichtingen	30
3	Regionale casestudies	35
	3.1 Huissen-Angeren	35
	3.2 Bachlaan, Aalsmeer	37
	3.3 Alton - Heerhugowaard	40
	3.4 Pijnacker-Nootdorp/Lansingerland	42
	3.5 Oranjepolder - Westland	44
4	Richtlijnen pilotprojecten	47
	4.1 Meta-analyse van interviews	47
	4.2 Inspiratie voor pilotprojecten	48
	Literatuur en websites	56
	Bijlagen	58
	1 Geraadpleegden evaluatie instrumentarium	58
	2 Geraadpleegden regionale casestudies (interviews en/of deelnemers regionale workshops)	60

Woord vooraf

Verduurzaming en modernisering van het productieareal (glas)tuinbouw is een van de speerpunten uit het beleid van de Topsector Tuinbouw & Uitgangsmaterialen. Tegelijkertijd is er een economische crisis met 'triple dip'. De ontwikkeling van bedrijven stagneert. 'Stoppers' kunnen niet financieel gunstig verkopen en gaan nog even door. 'Groeiers' kunnen geen groter bedrijfsperceel vinden waarop ze toekomstgericht kunnen investeren. Voorjaar 2012 heeft een aantal partijen de handen ineengeslagen in de Initiatiefgroep 'Duurzame modernisering teeltareaal'. Zij hebben zich tot doel gesteld 'het aanjagen van de modernisering en verduurzaming van het teeltareaal door het maken van een gereedschapskist met nieuwe instrumenten en stimulering van de (creatieve) aanwending daarvan'. Dit alles met als uiteindelijke doel: het verhogen van de toegevoegde waarde van de glastuinbouwbedrijven per m² en de concurrentiekracht van de sector als geheel.

Door de Initiatiefgroep zijn drie deelprojecten opgestart. Twee van deze deelprojecten, 'Evaluatie instrumentarium' en 'Regionale casestudies', zijn grotendeels door LEI Wageningen UR uitgevoerd in samenwerking met Dienst Landelijk Gebied en met medewerking van leden van de Initiatiefgroep. In deze rapportage zijn de resultaten van beide deelprojecten op beknopte wijze beschreven. Deze nota vormt samen met alle voor deze twee projecten ontwikkelde factsheets en powerpointpresentaties enzovoort - input voor deelproject 'Expertsessies & Moderniseringsconferentie'. En levert bovenal bouwstenen op voor een te maken gereedschapskist met nieuwe/verbeterde instrumenten, die ter beschikking gesteld zal worden via een virtueel op te zetten Kenniscentrum. Deze gereedschapskist en het virtuele Kenniscentrum zijn de beoogde eindproducten van het overall project Duurzame Modernisering Teeltareaal en vallen buiten de opdracht voor LEI Wageningen UR.

Door LEI Wageningen UR is met een breed team van experts aan deze opdracht gewerkt: Jan Beninga, Jan Buurma, Aart van den Ham, Anita van der Knijff (projectleiding), Marc Ruijs, Pepijn Smit en Gerben Splinter. Daarnaast danken we onze samenwerkingspartner Dienst Landelijk Gebied en in het bijzonder Kees van de Vaart voor de begeleiding van de diverse workshops.

Vanaf deze plaats een bijzonder woord van dank aan alle glastuinbouwondernemers en overige betrokkenen, zoals beleidsmedewerkers regionale overheden, regionale projectontwikkelaars/projectleiders, bedrijfsadviseurs en financiers glastuinbouwbedrijven, voor hun openhartigheid tijdens de interviews en constructieve bijdrage aan de verschillende workshops. Verder zijn we de twee deelprojectleiders namens de Initiatiefgroep Henk de Ruiter (LTO Noord Glaskracht) en Kees van Drunen (ministerie EZ) erkentelijk voor hun positieve, kritische houding en feedback. Dit geldt ook voor alle overige leden van Initiatiefgroep Arne Bac (Rabobank Food & Agriteam Oostland), Gerard Castelijm (gemeente Aalsmeer), Peter Graven (provincie Noord-Holland), Etwijn Grootsholten (provincie Zuid-Holland), Martin Leuvenink (ministerie I&M), Coen Meijeraan (FloraHolland), José Kools (Gemeente Westland) en Sander van Voorn (Greenport Aalsmeer). Tot slot zijn we Anne van Lenteren (trainee LTO Noord Glaskracht) dankbaar voor haar hulp rond de organisatie van de regionale casestudies.

Ir. L.C. van Staalduinen
Algemeen Directeur LEI Wageningen UR

Samenvatting

S.1 Belangrijkste uitkomsten

Voor duurzame modernisering van het teeltareaal bestaat geen blauwdruk en ze is alleen mogelijk als de ambities van glastuinders in evenwicht worden gebracht met de taken en opgaven van overheden. Door overleg kunnen deze via regionale gebiedsakkoorden met elkaar in balans gebracht worden (zie figuur S.1). Het initiatief om dit uit te werken in concrete business cases dient echter van het bedrijfsleven te komen. Afhankelijk van de business case dienen specifieke financiële en/of procesinstrumenten ingezet te worden om de realisatie hiervan te faciliteren.

Een goede gereedschapskoffer bestaat uit een mix van financiële, procesmatige en planologische stimuleringsinstrumenten, die flexibel ingezet kunnen worden en maatwerkoplossingen mogelijk maken. Elementen die in een nieuwe/verbeterde gereedschapskist terug dienen te komen, zijn:

- financiële stimuleringsregelingen die bijdragen aan de uitkoop van verouderd glas en verplaatsing van verspreid liggend glas naar concentratiegebieden en de uitplaatsing van burgerwoningen (zie paragraaf 2.3.5 en paragraaf 4.2.5).
- financiële instrumenten die investeringen in moderne en duurzame glastuinbouwgebieden ondersteunen op het gebied van infrastructuur (onder andere ontsluiting en logistiek), voorzieningen (onder andere energie) en leefbaarheid (onder andere water en groen) (zie paragraaf 2.3.5 en paragraaf 4.2.2).
- procesfaciliteiten die het overleg/de communicatie met en de samenwerking tussen publieke en private partijen bevorderen, zoals financiële ondersteuning en aanstelling van vertrouwenspersonen voor het bedrijfsleven, gebiedscoördinatoren en/of accountmanagers bij gemeenten, een onafhankelijke gebiedsbemiddelaar die boven de partijen staat (zie paragraaf 2.3.5 en paragraaf 4.2.1).
- planologisch instrumenten, zoals structuurvisies, bestemmingsplannen, die inhoudelijk en juridische met elkaar in lijn zijn en onderling goed verankerd, die ruimte bieden voor uitzonderingssituaties zolang dit de economische (expansie)kracht van de glastuinbouw stimuleert. En bovenal ook gehandhaafd worden (zie paragraaf 2.3.5 en paragraaf 4.2.1).

Met het oog op een doelmatige (efficiency) en doeltreffende (effectiviteit) inzet van het instrumentarium wordt aanbevolen om het gebruik hiervan beter dan tot op heden te monitoren en te evalueren (zie paragraaf 2.2), zodat afhankelijk van nieuwe ontwikkelingen het instrumentarium herzien kan worden en de gereedschapskoffer up-to-date blijft.

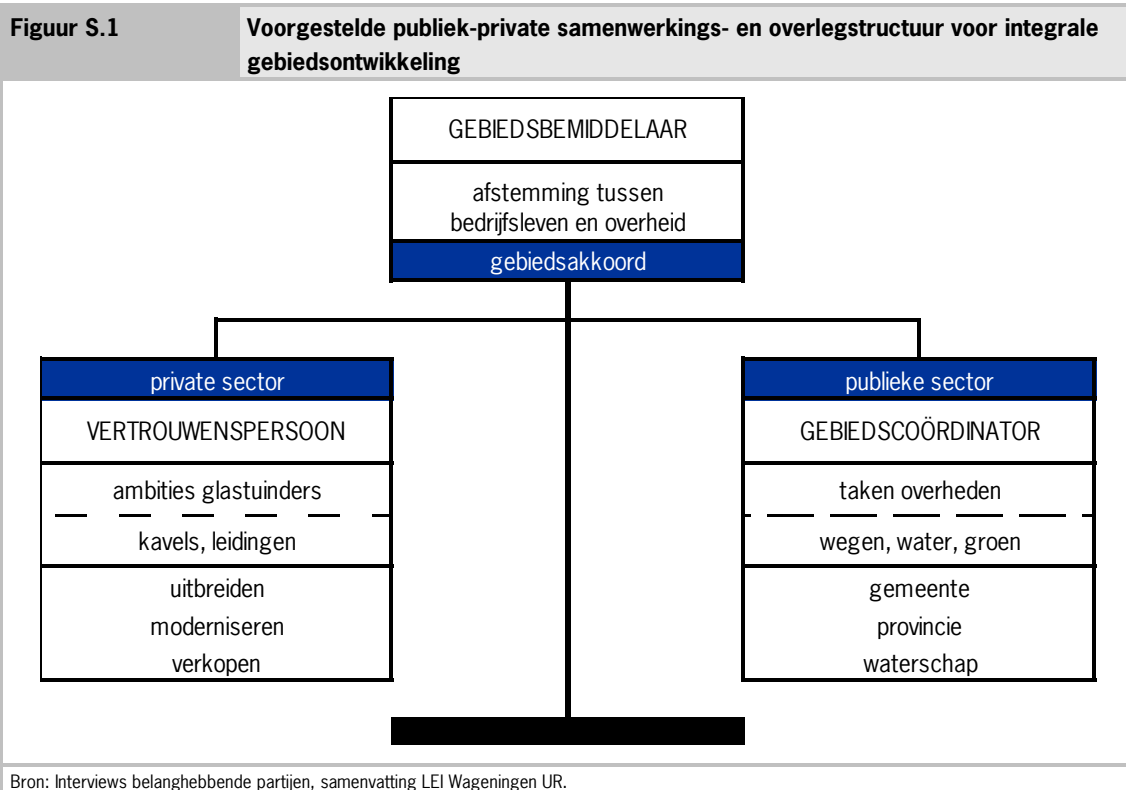
S.2 Nadere uitwerking uitkomsten

Bij de modernisering en verduurzaming van het teeltareaal van de glastuinbouw dient verbetering van de infrastructuur (met name energie en logistiek) en het uitkopen/verplaatsen van verouderd glas en burgerwoningen voorop te staan. Dit vraagt om publiek private overleg en samenwerking (figuur S.1 en paragraaf 4.2.1). In de regio is behoefte aan:

1. een vertrouwenspersoon die de ambities van glastuinders onderling afstemt;
2. een gebiedscoördinator die de taken en opgaven van overheden onderling afstemt;
3. een gebiedsbemiddelaar die private en publieke belangen op elkaar afstemt.

De drive en beweging tot modernisering en verduurzaming van het teeltareaal moet vanuit de glastuinbouwsector zelf komen. Dit begint met elkaar een toekomst te gunnen en te streven naar win-winsituaties. En hoe tegenstrijdig dit misschien ook klinkt, dat betekent ook dat men in sommige gevallen bereid moet

zijn om zijn/haar verlies te nemen, om daarmee voortuitgang te boeken. Er is daarom behoefte aan vertrouwenspersonen in de regio, waar ondernemers hun initiatieven kunnen melden en vertrouwelijk bespreken (keukentafelgesprekken). De functie van vertrouwenspersonen verdient financiële ondersteuning. Om de initiatieven van ondernemers te helpen vertalen naar een ontwikkelplan (business case) is professionele ondersteuning in de vorm van procesbegeleiding en beschikbaarheid van deskundigheid op financieel, fiscaal en ruimtelijke ordening-terrein wenselijk.

Om de 'onrendabele top' van business cases, die ook een maatschappelijk belang dienen, te verkleinen, is facilitering wenselijk. Instrumenten die hiervoor in de praktijk al succesvol zijn toegepast, zijn: financiële verplaatsingsregelingen, Ruimte voor Ruimte-regelingen, grondbank en/of stallingsfonds. Daarbij leert de praktijk dat er niet zozeer behoefte is aan nieuwe generieke stimuleringsregelingen, maar aan maatwerkoplossingen door flexibelere inzet van regelingen en instrumenten. En daarnaast is er vooral behoefte aan heldere en transparante regelingen met duidelijke planologische kaders en extra aandacht voor de procesmatige kant. Duidelijke en tijdige communicatie over regelingen vraagt bijzondere aandacht.

Vanwege de behoefte aan maatwerk en flexibiliteit verdient het openstellen van regelingen in de vorm van een tender aanbeveling, zodat betere aanvragen voorrang krijgen. Meerdere openstellingen voorzien in de mogelijkheid dat regelingen beter aansluiten op het investeringsritme van bedrijven. Een (kleine) uitvoeringsorganisatie (per provincie) adviseert potentiële indieners ten aanzien van inzet van regelingen en randvoorwaarden en beoordeelt ingediende ontwikkelplannen op basis van een beoordelingskader. Denkbaar criteria zijn: de omvang van het te moderniseren gebied, de omvang van het project in verhouding tot de gevraagde overheidsbijdrage en de mate van bijdrage aan duurzaamheidsdoelstellingen. Dit vraagt nog nadere uitwerking.

Naast planologische duidelijkheid is er anderzijds behoefte aan planologische flexibiliteit. Een herziene definitie van de glastuinbouw strekt tot aanbeveling, zodat duidelijk wordt wat het inhoudt en welke verbredingsactiviteiten eronder vallen. Dit maakt het gemeenten eenvoudiger om krachtiger op de glastuinbouwfunctie te handhaven. Aanbevolen wordt ook om de juridische haalbaarheid van een gedoogconstructie van tijdelijke aard te onderzoeken om hiermee een korte tijdsperiode in planrealisatie te overbruggen.

Om modernisering en verduurzaming van teeltareaal in de (nabije) toekomst mogelijk te maken, zijn nieuwe vereveningsmechanismen gewenst of andere kostendragers voor collectieve voorzieningen (onder andere infrastructuur door bedrijvigheid buiten de glastuinbouw). Het verdient aanbeveling voor het opzetten van revolving funds voor integrale gebiedsontwikkeling, waarmee modernisering van het teeltareaal kan worden gefinancierd. Mogelijke deelnemers aan een dergelijk fonds naast tuinbouwbedrijfsleven zijn: projectontwikkelaars, banken en regionale overheden.

Naast een gerichte focus op de daadwerkelijke realisatie van modernisering en verduurzaming teeltareaal in het hier en nu, is er blijvend aandacht nodig voor visievorming op de toekomst in het licht van internationale ontwikkelingen in de concurrentiekracht. Op nationale schaal dient daarbij in het bijzonder rekening gehouden te worden met verduurzaming van het energiegebruik en de mogelijkheden voor onder andere aardwarmte en uitwisseling van energie tussen glastuinbouw, woningbouw en andere industrie. Per saldo kan dit op termijn leiden tot een heroverweging van prioritair te moderniseren en te verduurzamen glastuinbouwlocaties.

S.3 Achtergrond en aanpak

De topsector Tuinbouw & Uitgangsmaterialen beoogt door middel van modernisering en verduurzaming van het teeltareaal glastuinbouw het economisch toekomstperspectief van het tuinbouwcluster te versterken en daarnaast de ruimtelijke kwaliteit van het gebied te verbeteren. In dit kader is LEI Wageningen UR door de Initiatiefgroep Duurzame Modernisering Teeltareaal gevraagd:

- een beknopte evaluatie uit te voeren van het bestaande stimuleringsinstrumentarium;
- voor 5 glastuinbouwgebieden te analyseren waarom het proces van modernisering en verduurzaming niet van de grond komt inclusief het verzamelen van praktijkervaringen met het huidige instrumentarium.

Dit alles met als doel handreikingen en bouwstenen in de vorm van oplossingsrichtingen aan te reiken voor een nieuw te ontwikkelen gereedschapskist met nieuwe/verbeterde stimuleringsinstrumenten. En daarmee een impuls te geven aan de modernisering en verduurzaming van het teeltareaal.

In totaal zijn 6 rijksstimuleringsregelingen en 8 regionale stimuleringsregelingen geëvalueerd ([zie hoofdstuk 2](#)). De evaluatie bestond uit 2 onderdelen:

- een kwantitatieve inventarisatie van 'feiten en effecten' aan de hand van bestaande evaluaties en tussenrapportages;
- een kwalitatieve evaluatie om lessen te trekken uit het verleden door middel van workshops met betrokkenen bij de ontwikkeling en toepassing van instrumentarium in de praktijk.

Er zijn 5 regionale casestudies uitgevoerd. Voor elk van deze gebieden zijn door middel van een gebiedsscan en diepte-interviews met belanghebbenden het regionale krachtenveld en de meest nijpende kwesties in kaart gebracht ([zie hoofdstuk 3](#)). Via een meta-analyse van de diepte-interviews is het draagvlak voor verschillende oplossingsrichtingen bij belanghebbende partijen als gemeenten, banken, LTO Projecten, adviseurs en ondernemers in kaart gebracht. Dit alles is getoetst in een regionale workshop met belanghebbenden. Daarbij is eveneens gezamenlijk gestart met het zoeken en uitwerken van oplossingsrichtingen als voorloper op nader te ontwikkelen business cases ([zie hoofdstuk 4](#)).

Uit zowel de evaluatie van het instrumentarium als de casestudies is geprobeerd een rode draad te destilleren in ervaringen van stakeholders met het bestaande instrumentarium. Op basis hiervan en in combinatie met de kwantitatieve informatie uit de evaluatie zijn aanbevelingen opgesteld voor herziening van het bestaand instrumentarium en zijn handreikingen gedaan voor nieuw te ontwikkelen instrumenten ([zie paragraaf 2.4](#) en [paragraaf 4.2](#)).

1 Inleiding

1.1 Economisch en maatschappelijk belang

Voor een sterk internationaal tuinbouwcluster (greenportcluster) is een sterke primaire productiesector met voldoende ontwikkelingsruimte van essentieel belang. Conform de Uitvoeringsagenda Tuinbouw & Uitgangsmaterialen wordt gestreefd naar verduurzaming en modernisering van het Nederlandse teeltareaal; met voorrang voor glastuinbouw. Daarbij is de ambitie voor de glastuinbouw om het huidige netto-glasareaal van circa 10.000 ha tot 2020 up-to-date te houden en het nog aanwezige verspreid gevestigd glas verder te clusteren. Daaruit volgt dat ongeveer 1.500 ha dringend moet worden gemoderniseerd. Deze modernisering en verduurzaming van het productieareaal beoogt het economisch toekomstperspectief van het glastuinbouwcluster te versterken en tegelijk de ruimtelijke kwaliteit van glastuinbouwgebieden te verbeteren.

1.2 Vraagstelling

Het economisch en maatschappelijk belang van modernisering en verduurzaming teeltareaal is helder. Ondanks het heldere belang leert de praktijk dat herstructurering en verplaatsing van glastuinbouwbedrijven complexe materie is. Dikwijls spelen binnen een gebied verschillende en soms ook tegenstrijdige belangen tussen glastuinbouwondernemers onderling. Maar ook andere betrokkenen, zoals provincie, gemeente en waterschappen hebben belangen, die niet altijd eenvoudig verenigbaar zijn met die van de ondernemers in het gebied. Daar komt bij dat door de economische en financiële crisis glastuinbouwondernemers minder financiële slagkracht hebben. Voor een deel van hen heeft 'overleven' en waarborgen bedrijfscontinuïteit de allerhoogste prioriteit. Hervormingen en bezuinigingen is ook de strekking bij landelijke en regionale overheden. Dit in combinatie met de al ingezette lijn in het Rijksbeleid van decentrale regie in ruimtelijke ontwikkeling, is daarmee van invloed op het moderniseringsproces van de glastuinbouw.

Ingeeven door bovenstaande ontwikkelingen en vanwege het economisch belang van de tuinbouwsector voor de nationale economie hebben medio 2012 een aantal partijen de handen in een geslagen om het proces van modernisering en verduurzaming van het teeltareaal aan te jagen en te stimuleren. Deze Initiatiefgroep - bestaande uit vertegenwoordigers van zowel het bedrijfsleven als de verschillende overheden - willen een nieuwe gereedschapskist met nieuwe/verbeterde instrumenten ontwikkelen. En met de (creatieve) aanwending van deze instrumenten het proces van modernisering en verduurzaming stimuleren.

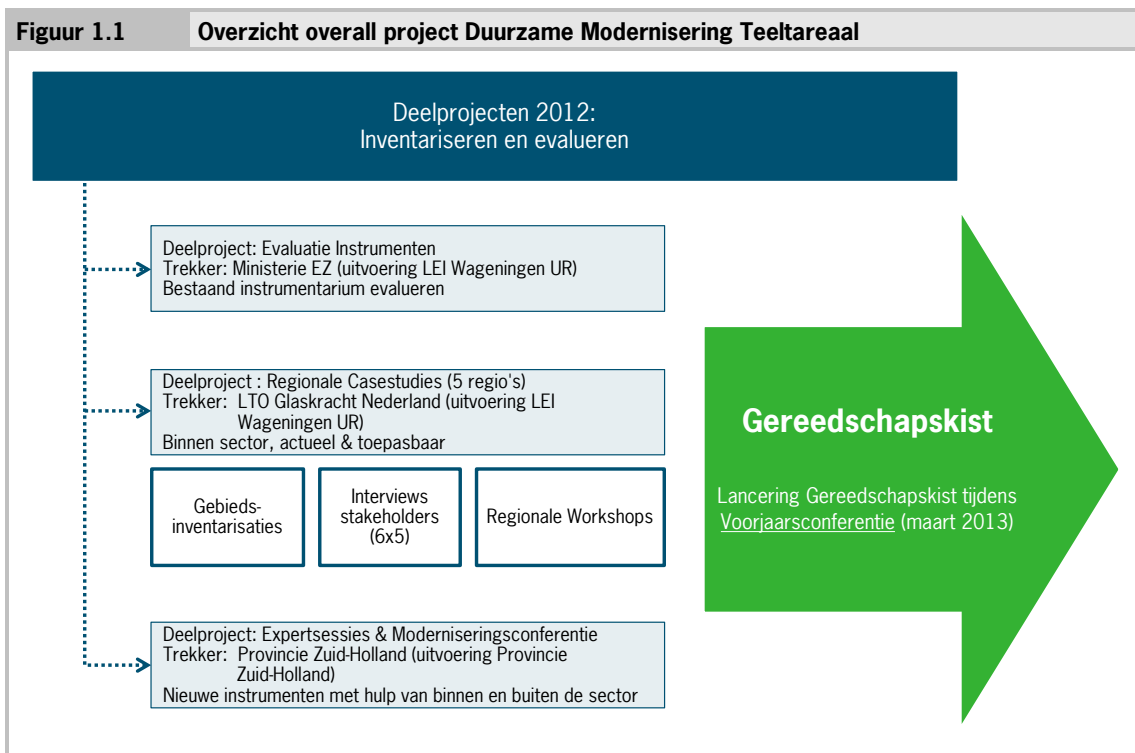
Met het oog op herziening van deze gereedschapskist heeft de Initiatiefgroep aan LEI Wageningen UR gevraagd:

1. Het bestaande instrumentarium tegen het licht te houden; wat zijn positieve en negatieve ervaringen, wat waren de effecten van de verschillende regelingen en welke lessen zijn hieruit te trekken (deelproject Evaluatie Instrumenten)
2. Vijf praktijkgebieden onder de loep te nemen; waarom komt het proces van modernisering en verduurzaming niet van de grond, is het huidige stimuleringsinstrumentarium ontoereikend, en aan wat voor type instrumenten is in de praktijk behoefte (deelproject Regionale Casestudies)?

De resultaten van beide deelprojecten zijn input voor deelproject 'Expertsessies & Moderniseringsconferentie' (figuur 1.1, dat tot doel heeft de ontwikkeling van een gereedschapskist met nieuwe stimuleringsinstrumenten.

1.3 Aanpak en methode

Het project Duurzame Modernisering Teeltareaal is opgebouwd uit een drietal deelprojecten (figuur 1.1). In deze rapportage zijn de aanpak en resultaten van deelproject 'Evaluatie Instrumenten' en 'Regionale Casestudies' beschreven. Deelproject 'Expertsessie & Moderniseringsconferentie' valt buiten de scope van de opdracht voor LEI Wageningen UR. Alle drie de deelprojecten leveren input voor de nieuwe gereedchapskist.

Aanpak deelproject Evaluatie instrumentarium

De evaluatie van het (bestaande) instrumentarium staat ten dienst van de ontwikkeling van de gereedchapskist. Ofwel, lessen trekken uit het verleden. De evaluatiemethodiek is hierop afgestemd en kent een eenvoudige aanpak: gericht op de praktische betekenis in herstructurering cq modernisering gebieden. De evaluatie is opgebouwd uit 2 onderdelen:

1. een kwantitatieve inventarisatie van feiten en effecten op basis van in het verleden al uitgevoerde evaluaties (opstellen factsheets op basis van deskstudie).
2. een kwalitatieve evaluatie gericht op het trekken van lessen en op het formuleren van aanbevelingen voor ontwikkeling en inzet van nieuwe instrumenten (participatieve aanpak met workshops).

Op verzoek van de Initiatiefgroep zijn zowel rijksinstrumenten als regionale instrumentaria geëvalueerd (tabel 1.1).

Tabel 1.1 Geëvalueerde rijks- en regionale instrumenten

Rijksinstrumenten	Regionale instrumenten
1. Infrastructuur Regeling Glastuinbouw (IRG) 2. Regeling Structuurverbetering Glastuinbouw (RSG) 3. Nota Ruimtebudget: a. case Pijnacker-Nootdorp (FES Oostland) b. case Westland (Poelzone) 4. Stimuleringsregeling Inrichting Duurzame Glastuinbouwgebieden (STIDUG) 5. Stallingsbedrijf Glastuinbouw Nederland (SGN).	1. Ruimte voor Ruimte-regeling: a. case Zuid-Holland (glas voor glas en glas voor woningen) b. case Noord-Holland c. case Gelderland (stadsregio Arnhem - Nijmegen) d. case Gelderland (Rivierenland) 2. Bedrijfsverplaatsingsregeling Gelderland 3. Regeling uitbreiding en glassloop provincie Limburg 4. Tuinbouwontwikkelingsmaatschappij Brabant (TOM) 5. Tweede Investeringsimpuls Noord-Holland (TWINH-STIVAS)

Aanpak deelproject Regionale casestudies

Om een gereedschapskist te ontwikkelen met instrumenten die efficiënt en effectief in de praktijk ingezet kunnen worden, is het belangrijk om goed zicht te hebben op de problemen in de praktijk (Wat zijn de nijpende kwesties?). En om een goed beeld te hebben van ervaringen uit de praktijk (Welke instrumenten sluiten waarom wel/niet goed aan bij de praktijk en wat zijn tips en aanbevelingen uit de praktijk ter verbetering?). Door middel van regionale casestudies zijn daarom vijf pilotgebieden nader onder de loep genomen. Per pilotgebied zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

1. een globale gebiedsscan om inzicht te krijgen in de problematiek met betrekking tot modernisering/herstructurering in het betreffende gebied (deskstudie op basis van beschikbare informatie onder andere regionale gebieds- en beleidsvisies, bestemmingsplannen enzovoort);
2. een stakeholder-analyse/regionale krachtenveldanalyse om inzicht te verkrijgen in specifieke regionale factoren die modernisering belemmeren. En daarnaast om praktijkervaringen te verzamelen met betrekking tot bestaande stimuleringsinstrumentarium en praktijkgerichte ideeën/aanbevelingen op te doen voor een nieuw te ontwikkelen gereedschapskist (3 diepte-interviews met glastuinbouwonderneemers, 3 diepte-interviews met overige betrokkenen in het gebied en 1 regionale workshop met alle stakeholders).

Door de Initiatiefgroep zijn 5 pilotgebieden aangedragen voor de regionale casestudies (figuur 1.2). Bij de keuze van deze pilotgebieden is, naast bereidheid van ondernemers om daadwerkelijk in het gebied de modernisering ter hand te nemen, rekening gehouden met de volgende criteria: spreiding over het land, type locatie (greenport, regionaal concentratiegebied, verspreid liggend glas) en samenstelling teeltareaal (sierteelt, glasgroenteteelt) om daarmee de diversiteit tussen de gebieden te waarborgen.

Figuur 1.2 Vijf regionale pilotgebieden voor casestudies

Feiten en meningen

Bij zowel het deelproject Evaluatie instrumentarium als het deelproject Regionale casestudies zijn betrokken en experts gevraagd naar hun ervaringen en meningen. Aangezien het merendeel van de betrokkenen op de een of andere manier ook belanghebbende is, is het niet uit te sluiten dat bepaalde antwoorden tijdens interviews en/of reacties tijdens workshops enigszins gekleurd zijn. De onderzoekers hebben dit proberen te ondervangen door tijdens de diepte-interviews door te vragen en de verschillende gezichtspunten in de groepsdiscussies tijdens workshops in te brengen. Op basis van een overall analyse is geprobeerd een rode draad te destilleren in ervaringen met instrumentarium en zijn mede op basis van de kwantitatieve informatie (deelproject Evaluatie instrumentarium) oplossingsrichtingen aangedragen voor de te herziene toolbox. In totaal zijn meer dan 50 stakeholders geraadpleegd (bijlage 1 en 2).

1.4 **Ideaalbeelden van modern en duurzaam glastuinbouwgebied**

Alvorens in de volgende hoofdstukken de resultaten van beide deelprojecten te presenteren, is het goed om eerst stil te staan bij de 'ideaalbeelden' die in de praktijk leven van een modern en duurzaam glastuinbouwgebied. In de interviews voor de regionale casestudies zijn de geïnterviewden hierover ook bevraagd. Belangrijk gemeenschappelijk beeld dat geïnterviewden hierbij hebben, is 'een glastuinbouwgebied met een up-to-date voorzieningenniveau voor onder andere energie, water en infrastructuur ruime kavels (tekstbox 1.1). Een stimuleringsinstrumentarium gericht op de ontwikkeling en realisatie van een adequaat voorzieningenniveau, kan dus een bijdrage leveren aan modernisering en verduurzaming van teeltareaal.

Tekstbox 1.1 **Ideaalbeelden modern en duurzaam glastuinbouwgebied**

Ideaalbeeld: Modern gebied met **moderne infrastructuur waarna de tuinders** de herstructurering daadkrachtig oppakken. Dit moet leiden tot een gebied met een moderne uitstraling en goede waterlopen en wateropslag - *Citaat LTO'er*

Ideaalbeeld: Een modern gebied met een **goede infrastructuur**, een moderne uitstraling, gebruik maken van **innovatieve technieken** en gebruiken van aardwarmte - *Citaat adviseur*

Schaalgrootte, verkaveling, lengte/breedte, relatie gebied en **duurzaamheidsvoorzieningen** (collectieve CO₂, collectieve waterbassins, clustervorming enzovoort - *Citaat LTO'er*

Modernisering wordt gezien als gehele glastuinbouwbedrijf, dus **kas + alles wat voor bedrijfsvoering** gebruikt wordt. In die zin wordt het begrip niet direct gekoppeld aan reconstructie. - *Citaat bankier*

In een modern glastuinbouwgebied zijn een aantal zaken zoals **energie, water, CO₂ en infrastructuur** goed geregeld. De kavels zijn vierkant en tegelijkertijd houdt men er rekening mee (ook bij herverkaveling) dat een gebied na 30 jaar ook opnieuw kan worden ingericht voor woningbouw. - *Citaat bankier*

Een modern glastuinbouwgebied bevat drie componenten. Ten eerste is het duurzaam. Dit wordt onder andere ingekleurd met het thema energieverbruik (aardwarmte, zonne-energie,) restproducten, biovergisting. Ten tweede is de ontsluiting van het gebied op orde. Ten derde zijn er grote kavels beschikbaar en als laatste is er een goed CO₂- en glasvezelnetwerk. **Infrastructuur is de motor voor de herontwikkeling.** - *Citaat gemeenteambtenaar*

Voor chrysant zouden bedrijven van 4 blokken van 4 ha met centraal een bedrijfsruimte ideaal zijn. **Energie, watergift, waterafvoer en CO₂** moeten goed geregeld zijn, maar met grote mate van eigen beheer. - *Citaat glastuinbouwondernemer*

Gebieden met bestemming glastuinbouw voor 'grote' bedrijven. Een goede ontsluiting naar afzet, maar ook gelegen op bereikbare afstand van dorpskern. Zulke gebieden **dienen gezamenlijk in een keer goed opgezet te worden** en daarna moet iedere ondernemer vrijheid krijgen zelf zijn zaken te regelen (geen collectieve dienstverlener; hoewel ... misschien wel aardwarmte). - *Citaat glastuinbouwondernemer*

Randvoorwaarden die bepalend zijn voor een goede glastuinbouwlocatie: locatie/ligging (ten opzichte van handel, logistieke ontsluiting), teeltmogelijkheden (met name klimaat en kavelstructuur) en onderscheidend **voorzieningsniveau** (duurzame energie, water, enzovoort). Deze randvoorwaarden tezamen bepalen de waarde van een locatie voor het bedrijf/ondernemer (huidige en restwaarde). - *Citaat LTO'er*

Ideaalbeeld: Een modern glastuinbouwgebied in 2020 bestaat uit rendabele en moderne bedrijven. Daarnaast heeft het glastuinbouwgebied een **goed voorzieningsniveau** ten aanzien van energie, water en (met name) logistiek. - *Citaat bankier*

1.5 Leeswijzer

Deze rapportage geeft beknopt de belangrijkste resultaten en bevindingen van de deelprojecten 'Evaluatie Instrumenten' en Regionale casestudies. Hoofdstuk 2 schetst een beeld van het huidige instrumentarium met daarbij de focus op verbeterpunten voor de inzet van het huidige instrumentarium en handreikingen voor nieuw te ontwikkelingen instrumentarium. Hoofdstuk 3 beschrijft de resultaten van de vijf regionale casestudies. In hoofdstuk 4 zijn op basis van praktijkervaringen richtlijnen en adviezen opgesteld voor nieuw te ontwikkelen instrumentarium cq toepassing hiervan in de praktijk.

Aanvullend op deze nota is al het andere materiaal dat tijdens deze deelprojecten is ontwikkeld ter beschikking gesteld aan de Initiatiefgroep (onder andere factsheetevaluatie en diverse powerpointpresentaties van de verschillende workshops) als bouwstenen voor de nieuwe gereedschapskist en het op te zetten virtuele kenniscentrum.

2 Evaluatie instrumentarium

De geselecteerde instrumenten zijn overzichtelijk in beeld gebracht via een aantal kenmerken, zoals doel en type instrument, tijdstip openstelling, budget en specifieke voorwaarden. Basis hiervoor waren beschikbare evaluaties of tussenrapportages. De overzichten zijn input geweest voor twee workshops met belanghebbende organisaties. Hierin zijn de sterke en zwakke punten van de instrumenten, knel- en aandachtspunten en mogelijke oplossingen in kaart gebracht. De verwerkte resultaten zijn teruggekoppeld en besproken in een derde workshop met alle betrokkenen. In dit hoofdstuk zijn de resultaten in algemene zin behandeld. De detailresultaten zijn in een achtergronddocument opgenomen.

2.1 Korte schets instrumentarium

Hieronder worden de regelingen en instrumenten met betrekking tot de herstructurering van glastuinbouwbedrijven en -gebieden kort toegelicht. Een uitgebreide beschrijving is in het achtergronddocument opgenomen.

RSG

De Regeling Structuurverbetering Glastuinbouw (RSG) was een landelijke subsidieregeling gericht op het verbeteren van de bedrijfsstructuur. Het saneren van oud glas en gebouwen en verkoop aan collega bedrijven behoorde daar ook toe. De regeling liep vanaf 1997 tot en met 2007. Bedrijfsverplaatsing viel niet onder de regeling. De regeling genoot grote belangstelling onder glastuinders, omdat met subsidie modernisering is door te voeren. Doordat uitbreiding niet mogelijk was, trokken ook aanvragers zich terug.

IRG

De Infrastructuur Regeling Glastuinbouwgebieden (IRG) was een landelijke subsidieregeling met het doel de infrastructuur (weg, water, landelijke en recreatieve voorziening) te verbeteren en daarmee de herstructurering van glastuinbouwgebieden aan te jagen. De regeling is in 1998 en in 2006 opengesteld. De regeling liep tot 2011. Er gold een openbare aanbesteding en de uitvoering moest binnen 2 jaar na toekenning zijn begonnen.

STIDUG

De Stimuleringsregeling Inrichting Duurzame Glastuinbouwgebieden (STIDUG) is een landelijke subsidieregeling gericht op het ontwikkelen en inrichten van nieuwe glastuinbouwgebieden. De regeling is in 2000 en in 2002 als tender opengesteld, zodat de beste projectaanvragen voorrang kregen. Locaties kwamen in aanmerking voor subsidie als het minimaal 50 ha betrof, breed draagvlak had en collectieve voorzieningen omvatte (onder andere energie). Daarnaast moest het plan voldoen aan de (9) duurzaamheidscriteria.

Nota Ruimtebudget - FES Oostland-Groenzone Berkel Pijnacker

De Nota Ruimtebudget is een financieringsinstrument voor uitvoering van de integrale gebiedsontwikkeling uit de Nota Ruimte. Voor de besteding van de gelden is een procedure ontwikkeld. De gelden zijn voor het merendeel in 2009 toegewezen aan een aantal projecten.

Een van deze projecten is FES Oostland-Groenzone in Pijnacker en Berkel betreft dit het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit en de leefbaarheid. Ook het saneren van 20 ha glas is onderdeel van het plan. De regeling is eenmalig in 2009 opengesteld en wordt gefinancierd door het Rijk, overige publieke partijen en private investeringen. Als voorwaarde is opgenomen dat bij tegenvallers geen aanvullende rijksbijdrage komt. Het projectgebied is 350 ha van omvang.

Nota Ruimtebudget - Poelzone Westland

De Poelzone in het Westland is eveneens een project in het kader van de *Nota Ruimte* (zie hiervoor). Met dit project wordt een herverkaveling en herstructurering van bedrijven beoogd door tegemoetkoming in de kosten bij uitplaatsing van woningen en vergraven van watergangen. Het totale project wordt gefinancierd door het rijk, overige publieke partijen en private investeringen. De subsidie wordt gebaseerd op de werkelijk gemaakte kosten en effectievere aanvragen krijgen voorrang. Het projectgebied is 330 ha groot met circa 165 in de weg liggende woningen en 18,5 ha watergangen.

SGN

Het Stallingsbedrijf Glastuinbouw Nederland (SGN) is een publiek-privaat bedrijf en is in 2001 opgericht door LTO Nederland, BNG Gebiedsontwikkeling, Productschap Tuinbouw en het voormalige ministerie van LNV. SGN is een financieel en procesinstrument en richt zich op het verwerven en tijdelijk stallen van gronden voor het versterken van de structuur door bestaande gebieden te herstructureren en nieuwe gebieden te ontwikkelen. Bij verkoop van grond komen de middelen weer vrij voor nieuwe initiatieven. SGN investeert niet in glasopstanden, maar alleen in grond- en gebiedsontwikkeling.

Ruimte voor Ruimte-regeling - Zuid-Holland (glas voor glas en glas voor woningen)

De Ruimte voor Ruimte-regeling is een regionale subsidieregeling om verspreide glastuinbouwbedrijven (glas en woningen) te bundelen in concentratiegebieden of te saneren. De regeling had aanvankelijk ook als doel om papieren glas in beeld te brengen en planologisch te 'ontstemmen'. Voor het financieren van verplaatsing en sanering is het bouwen van een beperkt aantal (maximaal 3) compensatiewoningen op geschikte locaties toegestaan. De regeling is in 2003, 2007 en 2011 open gesteld en loopt tot en met 2015.

Ruimte voor Ruimte-regeling - Noord-Holland

De Ruimte voor Ruimte-regeling in Noord-Holland richt zich op het saneren van verouderd glas en andere bebouwing in het landelijk gebied. Het betreft zowel bedrijfsbeëindiging als bedrijfsverplaatsing. Aanvankelijk (vanaf 2008) was de regeling een procesinstrument, maar vanaf 2011 is het ook een subsidie-instrument. Het gehele plan inclusief compensatiewoningen moet de ruimtelijke kwaliteit verhogen. Vanaf 2011 is er een provinciaal expertiseteam dat gemeenten adviezen geeft over exploitatieopzet en stedenbouwkundig ontwerp. Subsidies worden gebaseerd op de werkelijke kosten.

Ruimte voor Ruimte-regeling - Gelderland - Stadsregio Arnhem-Nijmegen

De Ruimte voor Ruimte-regeling voor de stadsregio Arnhem-Nijmegen is een procesinstrument en beoogt het saneren van glastuinbouwbedrijven buiten de concentratiegebieden en begrensde clusters (sloop en/of verplaatsing). Het is een functieveranderingsregeling van glas naar wonen of werken en is in 2007 ingegaan. De omvang van de glassloop bepaalt het aantal en de omvang van de terug te bouwen woningen en/of bedrijfsgebouwen. De insteek is dat de kosten van sloop worden terugverdiend met nieuwbouw (wooneenheden) of extra bijgebouwen.

Ruimte voor Ruimte-regeling - Gelderland - Rivierenland

De Ruimte voor Ruimte-regeling voor het Rivierenland in Gelderland is eveneens een procesinstrument. De functieveranderingsregeling voor het buitengebied beoogt meerdere doelen: het saneren van verouderd glas en andere bebouwing in het landelijk gebied; het vergroten van de economische vitaliteit buitengebied (inclusief hergebruik voormalige agrarische gebouwen); het vergroten van ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit; het tegengaan van verpaupering en ongewenst gebruik oude bedrijfsgebouwen (solitaire leegstaande kassen slopen) en het voorzien in de woonbehoefte in een landelijke omgeving. De regeling is in 2006 ingegaan. De omvang van de glassloop bepaalt het aantal en omvang van de terug te bouwen woningen en/of bedrijfsgebouwen. De regeling kijkt op een aantal punten af van de regeling voor Arnhem-Nijmegen. De kosten van sloop worden terugverdiend met nieuwbouw (wooneenheden) of extra bijgebouwen.

Bedrijfsverplaatsingsregeling - Gelderland

De bedrijfsverplaatsingsregeling voor de gehele provincie Gelderland is een financieel instrument en richt zich op de verplaatsing (inclusief sloop) van solitaire glastuinbouwbedrijven naar de concentratiegebieden Bommelerwaard, Huissen-Angeren of Bergerden. De regeling omvat een verplaatsing- en sloopsubsidie en is in 2007, 2011 en 2012 opengesteld. De regeling is bedoeld voor volwaardige bedrijven die willen verplaatsen, waarbij de achterblijvende glasopstanden en gebouwen volledig worden gesloopt. Het is dus geen subsidieregeling voor bedrijven die alleen willen stoppen.

Regeling uitbreiding en sloop - Limburg

Deze regeling van de provincie Limburg bevat twee onderdelen: a) uitbreiding en b) sloop. Uitbreiding van solitair glas is toegestaan, mits kwaliteitsbijdrage voor glassloop in buitengebied. De regeling is een financieel, juridisch (planologisch) en procesinstrument en is in 2010 opengesteld, waarbij uitbreiding wordt gekoppeld aan sloop. Dit onderdeel is aanvullend op de regeling 'Agrarische nieuw vestiging en uitbreiding' (de oude BOM+ regeling). Voor sloop van kassen in het buitengebied is een subsidieregeling in voorjaar 2011 opengesteld. Het is gericht op het saneren van leegstaande en onrendabele kassen. De glasopstanden moeten minimaal 2.500 m² groot zijn en de bedrijven moeten in zijn geheel stoppen en worden gesloopt.

TOM - Tuinbouw Ontwikkeling Maatschappij Brabant

De Tuinbouw Ontwikkeling Maatschappij (TOM) is een samenwerkingsmaatschappij tussen Provincie Noord-Brabant en NCB-Ontwikkeling (ZLTO) en is in 2002 opgericht. De TOM is ingesteld om de glastuinbouw te herstructureren, te concentreren en te saneren. De TOM ontwikkelt glastuinbouwgebieden, verkoopt kavels en helpt bij de uitvoering van de saneringsregeling. De TOM is een financieel en procesinstrument en beschikt over garantiekapitaal. TOM opereert als marktpartij met een redelijke winstdoelstelling. De uitvoeringstermijn van TOM loopt tot medio 2017/2020. De saneringsregeling van provincie Noord-Brabant kan ook los van de TOM functioneren.

Tweede Investeringsimpuls Noord-Holland

De Tweede Investeringsimpuls Noord-Holland (TWINH) is een financieel instrument en richt zich op het herstructureren van de glastuinbouw in Greenport Aalsmeer. De regeling is opengesteld in 2009 (uitvoering in 2010-2025) en stimuleert de herstructurering en verplaatsing van bedrijven en het opruimen van oud glas. De subsidie wordt vastgesteld op basis van de omvang van de geherstructureerde ha's. De hoogte van de TWINH-bijdrage is nooit meer dan de onrendabele top.

Regeling Reconstructie Oude Glastuinbouwgebieden (RROG) - Aalsmeer en Westland

De wat oudere regeling RROG is in de workshop aan de orde gekomen en beoogde een geïntegreerde aanpak op basis van een vastgesteld gebiedsplan. Een reconstructiecommissie bestaande uit lokale overheden en bedrijfsleven stond aan de basis van het gebiedsplan. De regeling was een financieel instrument en is in Aalsmeer en Westland toegepast. Subsidie was beschikbaar voor verplaatsing van bedrijven, afbraak van glas en overdracht van grond voor het gebiedsplan. Daarna werd de infrastructuur met subsidie aangepakt door de gemeente (wegen) en het waterschap (water).

2.2 Belangrijkste resultaten inventarisatie

In tabel 2.1 is een samenvattend overzicht van type en functie van de instrumenten opgenomen. De meeste instrumenten hebben een financieel karakter; het stimuleren van de modernisering van het teeltareaal door middel van subsidies en/of het verwerven van gronden voor de modernisering. Een aantal instrumenten omvat ook het proces om te komen tot modernisering, waarbij er twee instrumenten zijn (Ruimte voor Ruimte-regeling Arnhem-Nijmegen en Rivierengebied) die zich alleen op het proces richten. De regeling uitbreiding en sloop in Limburg omvat naast het financiële en procesaspect ook het juridisch/planologisch

aspect. De rijksregelingen RSG en IRG richten zich op een specifieke functie (verbeteren bedrijfsstructuur of infrastructuur), terwijl de andere rijksregelingen zich op integrale gebiedsontwikkelingen richten. De regionale instrumenten betreffen met name kleinschaliger projecten, waarin verplaatsing en sanering van verspreid liggende bedrijven een belangrijk onderdeel vormen. Bij de regionale instrumenten is het proceselement vaak ook een onderdeel van de regeling.

Het jaar van openstelling en de periode van uitvoering van de instrumenten is in tabel 2.2 weergegeven. Het geeft een overzicht van de tijdlijn van de ingezette instrumenten voor de modernisering van het teeltareaal. De tijdlijn laat zien dat de instrumenten sinds 1997 zijn opengesteld. Een aantal instrumenten - met name Ruimte voor Ruimte-regelingen - zijn vlak voor en in het begin van de economische crisis (vanaf 2008/2009) opengesteld. Bij het ontwerp en de opstelling van deze regelingen was nog sprake van een gunstige economische situatie in Nederland en Europa in het algemeen (onder andere woningbouw) en in de glastuinbouw. Het bouwen van (dure) compensatiewoningen was een goede mogelijkheid om verplaatsing en sanering van glastuinbouwbedrijven mede te financieren. De instrumenten SGN en TOM zijn voor langere tijd ingesteld en verschaffen daardoor meer zekerheid en continuïteit voor ondernemers en andere partijen. Gebiedsontwikkeling is in het algemeen een langjarig proces.

In tabel 2.3 is een samenvattend overzicht - voor zover mogelijk - weergegeven van de ingezette middelen en behaalde effecten per regeling. Echter, uit deze kwantitatieve inventarisatie blijkt dat voor zowel de rijksregelingen als de regionale regelingen het niet goed mogelijk is een sluitend overzicht van de inzet van middelen en behaalde effecten op te stellen. Informatie en gegevens zijn daarover niet altijd bekend, omdat er niet (tussentijds) gemonitord is/wordt en/of de gegevens niet beschikbaar gesteld zijn voor dit project. Dit geldt voor 6 van de 14 regelingen die in deze kwantitatieve inventarisatie zijn meegenomen. Van de meeste regelingen is wel het beschikbare overheidsbudget per regeling bekend, maar is niet bekend welke overheidsmiddelen daadwerkelijk zijn besteed aan modernisering van het teeltareaal. Daarnaast is van 3 regelingen (SGN, RvR Gelderland Arnhem-Nijmegen en RvR Gelderland Rivierengebied) geen informatie over de behaalde effecten bekend of beschikbaar. Hierdoor is het überhaupt moeilijk om de regelingen objectief op hun waarde en betekenis te beoordelen. In de kwalitatieve evaluatie (paragraaf 2.3) is wel een kwalitatieve beoordeling gegeven van de regelingen en zijn sterke en zwakke punten benoemd (tabel 2.4). Het voorgaande pleit er voor om nieuwe regelingen (met publieke middelen) standaard tussentijds en aan het eind van de looptijd te evalueren.

Hoewel een volledig beeld ontbreekt, kan op basis van tabel 2.3 geconcludeerd worden dat met een groot deel van de regelingen zichtbare resultaten geboekt zijn met betrekking tot verplaatsing, sanering en reconstructie van glastuinbouwbedrijven, de aanpak van burgerwoningen en het realiseren van collectieve (nuts)voorzieningen. De mate waarin verschilt en is onder andere afhankelijk van het jaar van openstelling, de omvang en wijze van financiering (subsidie, compensatiewoningen, enzovoort) en eventuele procesondersteuning. Daarnaast is van 9 regelingen de totale looptijd nog niet versterken en kan daarom nog geen totaal beeld worden gegeven.

Tabel 2.1 Samenvattend overzicht regelingen/instrumenten naar type en functie

Regeling/instrument	Type regeling			Functie			Integrale gebiedsontwikkeling
	Financieel	Proces	Planologisch	Verbeteren bedrijfsstructuur	Verplaatsen/saneren verspreid glas/gebouw/woning	Verbeteren infrastructuur	
<i>Rijksregelingen en instrumenten</i>							
RSG							
IRG							
STIDUG							
<i>Nota Ruimte</i>							
FES Oostland							
<i>Nota Ruimte</i>							
Westland							
SGN							
<i>Regionale regelingen en instrumenten</i>							
Ruimte voor Ruimte Zuid-Holland							
Ruimte voor Ruimte Noord-Holland							
Ruimte voor Ruimte Gelderland Arnhem-Nijmegen							
Ruimte voor Ruimte Gelderland Rivierengebied							
Bedrijfsverplaatsing Gelderland							
Uitbreiding & sloop Limburg							
Tuinbouw Ontwikkeling Maatschappij							
TWIN Noord-Holland							

Tabel 2.2 Samenvattend overzicht regelingen naar periode openstelling en uitvoering (19xx -20xx)

Regeling/instrument	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20		
RSG																												
IRG																												
STIDUG																												
<i>Nota Ruimte</i>																												
FES Oostland																												
<i>Nota Ruimte</i>																												
Westland - Poelzone																												
SGN																												
Ruimte voor Ruimte Zuid-Holland																												
Ruimte voor Ruimte Noord-Holland																												
Ruimte voor Ruimte Gelderland Arnhem-Nijmegen																												
Ruimte voor Ruimte Gelderland Rivierengebied																												
Bedrijfsverplaatsing Gelderland																												
Uitbreiding & sloop Limburg																												
Tuinbouw Ontwikkeling Maatschappij TWIN Noord-Holland																												
Regeling open gesteld																												
Regeling in uitvoering																												
? Door bezuinigingen en/of decentralisatie van rijkstaken naar provincie worden aangepaste doelen gesteld, waardoor de eindtermijn van de regeling momenteel niet bekend is.																												

Regeling open gesteld

Regeling in uitvoering

? Door bezuinigingen en/of decentralisatie van rijkstaken naar provincie worden aangepaste doelen gesteld, waardoor de eindtermijn van de regeling momenteel niet bekend is.

Financiële middelen voor en (beoogde) effecten van de regelingen ten behoeve van modernisering van teeltareaal			
Regeling	Beschikbaar budget	Besteed budget	(Beoogde) Effecten op aantal/omvang bedrijven, bedrijf/burgerwoningen, stoppers/ verplaatsters
RSG	Circa € 82 mln. (1997-2007) 100% publieke middelen	Circa € 61,5 mln. (1997-2007) of bijna 69.000 €/ha	895 ha herstructurering, w.v. 560 ha nieuw glas en 335 ha glasafbraak
IRG	Wereld jaarlijks vastgesteld. Publieke middelen: maximaal 50% van subsidiabel bedrag.	.	Studie Boschpolder (Westland): - 9 bedrijven gestopt, 3 bedrijven verplaatst en 6 bedrijven verkleind: totaal 12,3 ha afbraak - 4 nieuwe bedrijven: 5,4 ha glas
Stidug	€ 16,4 mln. (per project) (€ 45.378/ha) Publieke middelen: maximaal 50% van subsidiabel bedrag.	Circa € 24,5 mln. voor 3 projecten en 620 ha (€ 39.596/ha). Bedrag nog niet geheel besteed.	Nieuwe projectlocaties
<i>Nota Ruimte</i> FES Oostland	€ 45,5 mln. publiek geld, w.v. € 16,9 mln. uit NR (rijk) € 8 mln. privaat	.	Projectgebied van 350 ha: beoogt sloop (deels bouw) van 70 bedrijf /burgerwoningen
<i>Nota Ruimte</i> Westland-Poelzone	€ 7,5 mln. uit NR (rijk) In begroting uitgetrokken: € 50,5 mln. voor woning-uitplaatsing en € 10,7 mln. voor watercompensatie (publiek/privaat).	.	Projectgebied van 330 ha: omvat 165 'burger' woningen. Betreft 125 bedrijven, w.v. circa 30% stopt/verplaatst.
SGN	.	.	.
RvR Zuid-Holland	2007: € 3,65 mln. 2008-2011 € 6,35 2011 2015: € 8 mln. 100% publieke middelen.	.	Periode 2003-2010: 54 positief beoordeelde aanvragen, w.v. 9 glassloop, 35 steensloop en 10 glas/steensloop. Totaal 52 ha glas en 5,6 ha steen met als compensatie 177 woningen.
RvR Noord-Holland	Geen. Vanaf 2011 ook kosten voor bedrijfsverplaatsing op te voeren (dezelfde voorwaarden als bij bedrijfsbeëindiging).	.	Circa 29,1 ha glas en gebouwen gesloopt. 13 bedrijven gestopt, 3 verplaatst en van 4 is beslissing onbekend.
RvR Gelderland - Arnhem-Nijmegen en Rivierengebied	Geen.	Geen.	.

Financiële middelen voor en (beoogde) effecten van de regelingen ten behoeve van modernisering van teeltareaal (vervolg)			
Regeling	Beschikbaar budget	Besteed budget	(Beoogde) Effecten op aantal/omvang bedrijven, bedrijf/burgerwoningen, stoppers/ verplaatsters
Bedrijfsverplaatsing Gelderland	Publieke middelen: - 100% van subsidiabele kosten met een maximum van € 100.000 per geval voor aankoop vervangende bedrijfsgebouwen plus evt. investeringskosten of - 40% van het positieve verschil tussen de waarde van de vervangende bedrijfsgebouwen plus evt. investeringskosten en de waarde van bestaande bedrijfsgebouwen.	Circa € 16 mln. in 3 jaar.	26 aanvragen, w.v. 18 gehonoreerd. 18 solitaire bedrijven naar concentratiegebieden verplaatst, waarmee 40 ha verspreid glas werd gesaneerd.
Uitbreiding (A) en sloop (B) Limburg	Publieke middelen: A) Restantbudget subsidie-regeling is startkapitaal voor module uitbreiding glastuinbouw (mits instemming GS). B) Circa € 1 mln.	A) . B) Circa € 0,4 mln.	A) 4,3 uitbreidingen: 122,7 ha inclusief 4,4 ha kwaliteitsbijdrage. B) Positieve beschikking: 13 bedrijven met 8,4 ha glassloop.
TOM - Noord-Brabant	2002-2020: totaal garantie-kapitaal € 14 mln. 2011-2016: garantiekapitaal tijdelijk verhoogd: € 28 mln. Garantiekapitaal 2002-2020: publiek en privaat ieder maximum € 14 mln. Met garantiekapitaal en hypotheekwaarde bancaire financieringsruimte tot maximum € 60 mln. Aanvullend: uitvoering saneringsregeling voor prov. Noord-Brabant voor bedrijven in kwetsbare gebieden.	.	Per juni 2012: - 644 ha verworven - 212 ha verkocht, w.v. 145 ha glas - 432 ha eigendom, w.v. 42 ha verkocht in optie In 8 projecten: 13 woningen gesloopt 5 gekocht en doorverkocht (burgers) 5 RvR kavels in de verkoop Tot 2010 58 bedrijven (circa 70 ha glas) verdwenen uit kwetsbare gebieden.
TWINH - Noord-Holland	Publiek: € 10 mln. (tot 2025) Privaat: € 130 mln. Totale projectkosten: € 140 mln.	Subsidie vastgesteld op basis van aantal gerealiseerde ha's (formule: aantal ha/237 * € 10 mln.)	.

Diverse bronnen.

N.B.: veld met . = informatie niet beschikbaar of onbekend.

Tabel 2.3 Financiële middelen voor en (beoogde) effecten van de regelingen ten behoeve van modernisering van teeltareaal (vervolg)

Regeling	Beschikbaar budget	Besteed budget	(Beoogde) Effecten op aantal/omvang bedrijven, bedrijf/burgerwoningen, stoppers/ verplaatsters	(Beoogde) Overige effecten: infrastructuur, centrale nutsvoorzieningen, open water, enzovoort
Bedrijfsverplaatsing Gelderland	Publieke middelen: - 100% van subsidiabele kosten met een maximum van € 100.000 per geval voor aankoop vervangende bedrijfsgebouwen plus evt. investeringskosten of - 40% van het positieve verschil tussen de waarde van de vervangende bedrijfsgebouwen plus evt. investeringskosten en de waarde van bestaande bedrijfsgebouwen.	Circa € 16 mln. in 3 jaar.	26 aanvragen, w.v. 18 gehonoreerd. 18 solitaire bedrijven naar concentratiegebieden verplaatst, waarmee 40 ha verspreid glas werd gesaneerd.	.
Uitbreiding (A) en sloop (B) Limburg	Publieke middelen: A) Restantbudget subsidie-regeling is startkapitaal voor module uitbreiding glastuinbouw (mits instemming GS). B) Circa € 1 mln.	A) . B) Circa € 0,4 mln.	A) 4,3 uitbreidingen: 122,7 ha inclusief 4,4 ha kwaliteitsbijdrage. B) Positieve beschikking: 13 bedrijven met 8,4 ha glassloop.	.
TOM - Noord-Brabant	2002-2020: totaal garantie-kapitaal € 14 mln. 2011-2016: garantiekapitaal tijdelijk verhoogd: € 28 mln. Garantiekapitaal 2002-2020: publiek en privaat ieder maximum € 14 mln. Met garantiekapitaal en hypotheekwaarde bancaire financieringsruimte tot maximum € 60 mln. Aanvullend: uitvoering saneringsregeling voor prov. Noord-Brabant voor bedrijven in kwetsbare gebieden.	.	Per juni 2012: - 644 ha verworven - 212 ha verkocht, w.v. 145 ha glas - 432 ha eigendom, w.v. 42 ha verkocht in optie In 8 projecten: 13 woningen gesloopt 5 gekocht en doorverkocht (burgers) 5 RvR kavels in de verkoop Tot 2010 58 bedrijven (circa 70 ha glas) verdwenen uit kwetsbare gebieden.	Ontsluiting en infrastructuur in alle projecten verbeterd. Toename piekwaterberging in open water (alle projecten). Landschappelijke inpassing en recreatie is meegenomen afhankelijk van ruimte en middelen.
TWINH - Noord-Holland	Publiek: € 10 mln. (tot 2025) Privaat: € 130 mln. Totale projectkosten: € 140 mln.	Subsidie vastgesteld op basis van aantal gerealiseerde ha's (formule: aantal ha/237 * € 10 mln.)	.	.

Diverse bronnen.

N.B.: veld met . = informatie niet beschikbaar of onbekend.

2.3 Generieke lessen uit evaluatie instrumenten

Per instrument zijn de sterke en zwakke punten in kaart gebracht (zie factsheets). Hieronder wordt de algemene lijn van de sterke en zwakke punten beschreven. De sterke en zwakke punten worden behandeld aan de hand van de volgende aspecten of aandachtspunten:

- Ruimtelijke ordening en regelgeving;
- Financiële middelen;
- Proces;
- Procedure.

2.3.1 Ruimtelijke ordening en regelgeving

Sterke punten

De regelingen verbeteren de ruimtelijke inrichting van duurzame glastuinbouwgebieden en de ruimtelijke kwaliteit in de buitengebieden.

Voor de duurzame glastuinbouwgebieden betreft dit het opstellen en uitvoeren van een (integraal) gebiedsplan. Dit gebiedsplan kan het zwaartepunt hebben op glastuinbouw, maar kan ook een meervoudige opgave hebben voor water, groen en recreatie. Ook het verbeteren van de infrastructuur - weg, water, energie, enzovoort - dient als aanjager voor de herstructurering op bedrijfsniveau. Ten slotte dragen regelingen gericht op het verbeteren van de structuur op bedrijven zelf ook bij aan de herstructurering van de glastuinbouw. De Ruimte voor Ruimte-regelingen maken het mogelijk in de weg liggende (burger)-woningen en oude bedrijfsgebouwen te saneren en/of te verplaatsen naar geschiktere locaties.

Voor de buitengebieden vindt kwaliteitsverbetering plaats door het saneren van oudere verspreid liggende glastuinbouwbedrijven en/of verplaatsing van bedrijven naar concentratiegebieden, het toestaan van beperkte bedrijfsuitbreiding met een kwaliteitsimpuls voor de regio of het toestaan van functieverandering passend binnen de landschappelijke of ruimtelijke kwaliteit.

Zwakke punten

Het opstellen van een gebiedsplan voor een planologisch duurzaam bestemd glastuinbouwgebied is door betrokken partijen niet eenvoudig c.q. lukt niet als een heldere en duidelijke toekomstvisie op de glastuinbouw of het glastuinbouwcluster ontbreekt bij overheden en sectororganisatie. Wat is het huidige profiel van het gebied en wat zou het moeten worden?. En welke gebieden genieten op landelijke en regionale schaal voorkeur gelet op de beperkte middelen bij overheden en bedrijfsleven?. In het verleden zijn andere partijen binnen het cluster of de Greenport onvoldoende betrokken geweest bij het ruimtelijk ordeningsbeleid voor de glastuinbouw. Dit betreft vooral de handels- en vervoersbedrijven.

De regelgeving is soms star en laat daardoor weinig flexibiliteit in uitleg of toepassing toe. Zo hanteren bijvoorbeeld Pijnacker-Nootdorp en Lansingerland verschillende maximale goothoogtes voor kassen in één en hetzelfde glastuinbouwgebied. Daarnaast vallen bijzondere of specifieke situaties soms buiten de regeling. In dat verband ontbreekt een hedendaagse definiëring van de glastuinbouwfunctie. Welke functieverbreiding dient het tuinbouwcluster en welke leidt op termijn tot oneigenlijk functies of verrommeling? Is verdere integratie van ketenactiviteiten op bedrijven mogelijk, zoals verwerken van producten.

Aan de andere kant is op de bestemming glastuinbouw niet altijd strikt door gemeenten gehandhaafd. Hierdoor is in veel gebieden sprake van branchevreemde activiteiten op glastuinbouwbedrijven, die nu modernisering in de weg staan.

Ook is de regeling niet altijd duidelijk en transparant en ontbreekt het aan heldere en tijdige communicatie over openstelling en voorwaarden.

Hoewel een goede infrastructuur de herstructurering op de bedrijven bevordert, komt de bedrijfsherstructurering pas veel later op gang als de regeling alleen een infrastructuurverbetering betreft.

Het saneren van woningen en bedrijfsgebouwen in een duurzaam gebied en in het buitengebied kan veel vertraging opleveren als er één partij is die niet meewerkt. De gevraagde vrijwillige medewerking aan regelingen belemmert soms de voortgang van het proces.

De toename van het aantal burgerwoningen in het buitengebied bij de sanering van verspreid liggend glas heeft eveneens impact op ruimtelijke kwaliteit van het buitengebied. Daarnaast kan het de ontwikkeling van andere (agrarische) bedrijvigheid in het buitengebieden in het kader van het vitaliseringsbeleid gemeente remmen.

2.3.2 Financiële middelen

Sterke punten

Vanuit verschillende overheden (met name rijk en provincies) zijn geldmiddelen beschikbaar om verplaatsing van bedrijven en/of woningen, sloop van bedrijven en/of woningen, bedrijfsverbetering en infrastructurele verbeteringen op locatie/gebiedsniveau mogelijk te maken. Het subsidiegeld vormt als het ware trigger money voor de bedrijven om met herstructurering aan de slag te gaan. Zo was de subsidie voor afbraak gunstig voor de herverkaveling van bedrijven.

Het verwerven en stallen van strategisch gelegen gronden in glastuinbouwgebieden biedt de mogelijkheid om toekomstige kleinschalige en grootschaliger herstructurering/ gebiedsontwikkeling te ondersteunen. Wel vraagt grootschalige gebiedsontwikkeling een grote hoeveelheid middelen, dat voor korte of langere tijd wordt vastgelegd.

Het verevenen van bedrijf/woningverplaatsing en sloop van kassen door nieuwbouw van woningen en/of bijgebouwen maakte het mogelijk om herstructurering eerder financieel te maken. Tot een beperkt aantal compensatiewoningen was dit mogelijk zonder het bouwprogramma van de gemeenten te veel te frustreren.

Zwakke punten

Mede door de huidige economische situatie zijn minder middelen bij overheden aanwezig om de herstructurering te stimuleren. Voor zover middelen aanwezig zijn, kunnen hiervoor minder bedrijven/woningen worden verplaatst of gesaneerd. Daarnaast zijn er nu meer compensatiewoningen nodig om een plan financieel haalbaar te maken. De grotere aantallen compensatiewoningen kunnen strijdigheid opleveren met het bouwprogramma van een gemeente.

Er zijn in de huidige economische situatie onvoldoende vereveningsmechanismen om het verplaatsen en saneren mede te compenseren. Er is behoefte aan meer kostendragers om dit mogelijk te maken.

De stimuleringsmiddelen zijn gekoppeld aan bepaalde doelen, zoals uit-/verplaatsing, sanering, infrastructuur, groen/natuur en/of procesondersteuning. Het besteden van middelen is niet vrij. Een gebiedspecifieke situatie kan het wenselijk maken om middelen enigszins gewijzigd te verdelen naar activiteiten al naar gelang de noodzaak en behoefte vanuit een (gebied)plan. Hierdoor kan er maatwerk worden geleverd.

De hoogte van het subsidiebedrag bij met name regelingen die gericht zijn op bedrijfsverplaatsing van verspreid liggend glas wordt door glastuinbouwondernemers als te laag/ontoereikend ervaren, en daarmee niet als drempelverlagend. In Gelderland heeft een verhoging van het subsidiebedrag bij een tweede tranche tot een toename van het aantal aanvragen geleid. De hoogte van het subsidiebedrag moet daarbij duidelijk in relatie worden gezien tot de economische situatie op dat moment.

De toepassing van financiële regelingen bevordert niet per definitie de modernisering van het teeltareaal. Dit is onder ander het geval bij de inzet van de Ruimte voor Ruimte-regeling voor sanering van verspreid liggend glas bij bedrijfsbeëindiging. In enkele Ruimte voor Ruimte-regelingen is alleen sanering van verspreid glas met bedrijfsbeëindiging niet subsidiabel.

Er zijn grote verschillen in beschikbare hoeveelheid financiële middelen tussen verschillende provincies. Financiële ongelijkheid voor glastuinbouwondernemers die bereid zijn mee te werken aan deels door maatschappelijk ingegeven wensen van bundeling verspreid liggend glas is hierdoor groot.

2.3.3 Proces

Sterke punten

Het proces om herstructurering en gebiedsontwikkeling tot stand te brengen wordt in bepaalde regelingen ondersteund door procesondersteuning. Dit kan een vertrouwenspersoon zijn om initiatieven vanuit het veld te inventariseren, een gebiedsmakelaar om partijen bijeen te brengen en het proces te begeleiden of een projectbureau dat meer grootschaliger gebiedsontwikkeling voor zijn rekening neemt. Praktijk wijst uit dat deze verschillende vormen van procesondersteuning zeer essentieel zijn in de verschillende fase van modernisering (van planontwikkeling tot realisatie).

Het inzetten van een expertiseteam om gemeenten en ondernemers van advies te voorzien op juridisch, financieel, fiscaal en RO-terrein (bijvoorbeeld provincie Noord-Holland). Ook andere regio's hebben behoefte aan een team van deskundigen.

Zwakke punten

Voor het samenstellen van een herstructurering of een gebiedsplan is het niet wenselijk om meerdere makelaars te betrekken. Hierdoor kunnen conflictsituaties optreden. De ervaring in de praktijk leert dat één door ondernemers gekozen makelaar goed functioneert.

In enkele regelingen mag verspreid glas of gebouwen worden gesprokkeld om met woningbouw te compenseren. Dit is positief vanuit gedachte om flexibiliteit en maatwerk te bevorderen, maar kan het gevaar opleveren dat een ondernemer als projectontwikkelaar wordt gezien wat fiscale gevolgen kan hebben.

2.3.4 Procedure

Sterke punten

In een aantal regelingen wordt een tenderprocedure gevolgd om betere of effectievere aanvragen op tafel te krijgen. Daarbij krijgen de beste aanvragen voorrang boven andere.

Het openstellen van een regeling in meerdere tranches maakt het mogelijk dat bedrijven ontwikkelplannen kunnen indienen die beter passen bij hun investeringscyclus en -ritme. Hierdoor kunnen ook op een later moment goede ontwikkelplannen worden gehonoreerd.

Zwakke punten

De periode van subsidieaanvraag en de uitvoeringstermijn voor de realisatie van regelingen is soms van korte duur, waardoor dit niet altijd aansluit op de investeringscyclus en het -ritme van de bedrijven. Hierdoor missen bedrijven soms de boot. Ook vragen soms bedrijven uit voorzorg subsidies aan, terwijl ze het later niet uitvoeren. Hierdoor worden gelden 'vastgelegd' en zijn ze op dat moment niet beschikbaar voor bedrijven die wel van de regeling gebruik willen maken. Daarnaast werden hoge voorbereidingskosten gemaakt.

2.3.5 Samenvatting sterke punten en zwakke punten regelingen

In tabel 2.4 zijn per regeling naar functionaliteit (onderdeel) de sterke en zwakke punten samengevat. Daarmee biedt deze tabel aangrijpingspunten voor nieuw te ontwikkelen instrumentarium. Voor de zwakke punten zijn in paragraaf 2.4 handreikingen in termen van oplossingsrichtingen aangedragen ter verbetering.

Beoordeling regelingen naar functionaliteit in een notendop levert het volgende beeld op:

- Verwerven en stallen van gronden (SGN en TOM) > TOM opereert op wat kleinschaliger schaal dan SGN. Gemaakte keuzes in het verleden (ten aanzien van grondverwerving) beperken SGN in haar mogelijkheden om modernisering te ondersteunen. Grondverwerving en stallen ten behoeve van kleinschaliger modernisering in bestaande gebieden blijft vereist om strategische percelen te behouden voor de glastuinbouw.

- Ontwikkelen nieuwe projectlocatie (Stidug, TOM, SGN) > Voor modernisering van bestaand teeltareaal is dit minder relevant. Regelingen specifiek voor het ontwikkelen van nieuwe projectlocaties lenen zich minder voor de beoogde gereedheidskist.
- De tenderprocedure en het beoordelingskader binnen de Stidug-regeling zijn waardevolle elementen om moderniseringsprojecten te prioriteren.
- Verbeteren infrastructuur (IRG) > Bij ontwikkelen nieuwe infra (weg en water) komt de modernisering van het teeltareaal later op gang. Een aparte/losstaande infrastructuurregeling is niet direct noodzakelijk, maar infrastructuur is als aanjager wel een belangrijk element in de integrale gebiedsontwikkeling.
- Saneren van oud glas/gebouwen (Sloop (B) - Limburg) > Enkel saneren van glas en gebouwen in het buitengebied (functieverandering) is niet direct relevant voor modernisering van het teeltareaal.
- Woninguitplaatsing en watercompensatie (NR Westland - Poelzone) > Woninguitplaatsing (met name burgerwoningen) in duurzame glastuinbouwgebieden bevordert herstructurering en lijkt veel belangstelling te genieten; verdient daarom navolging. Daartegen is er weinig animo voor watercompensatie, waardoor dit onderdeel minder relevant lijkt voor een vervolg.
- Uitbreiden met kwaliteitsbijdrage sloop in buitengebied (Uitbreiding (A) Limburg) > Voor specifieke bedrijven (bijvoorbeeld zaad-/veredelingsbedrijven) kan dit een mogelijkheid bieden voor bedrijfsontwikkeling, waarbij ook de ruimtelijke kwaliteit in het buitengebied verbetert. Dit is sterk gebiedsafhankelijk.
- Saneren van glas/gebouwen in buitengebied en bedrijven concentreren in aangewezen gebieden (RSG, RvR regelingen, Bedrijfsverplaatsing Gelderland, TWINH) > Deze regelingen dragen bij aan de modernisering van het teeltareaal en aan het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit in het buitengebied. Deze functies (saneren in combinatie met verplaatsen) behouden. Wel verdient het bekostigen van verplaatsen (via onder andere compensatiewoningen) extra aandacht.
- Integrale gebiedsontwikkeling (NR FES Oostland, NR Westland Poelzone, TOM, SGN, Stidug) > Voor relatief wat grootschaliger projecten verdient een integrale gebiedsaanpak voorkeur. Wel verdient het proces en de financiering (subsidies, verevening en kostendragers) bijzondere aandacht. Met name in economisch minder gunstige tijd.
- Procesondersteuning (projectbureau, gebiedsmakelaar, expertiseteam) (TOM, SGN, RvR Gelderland, RvR NH) > Procesondersteuning van moderniseringsprojecten is noodzakelijk om het traject goed en met de benodigde kennis uit te laten voeren. Omvang en complexiteit van het moderniseringsproject bepaalt het type procesondersteuning.
- Tenderprocedure (Stidug, NR Westland-Poelzone, NR FES Oostland, RvR Gelderland) > In een tenderprocedure worden aanvragen beoordeeld aan de hand van een beoordelingskader of -maatstaf. Om de beperkte (overheid) middelen doelmatig en efficiënt in te zetten is het aan te bevelen om een tenderprocedure te hanteren, waarmee de beste aanvragen voorrang krijgen. De andere regelingen hanteren een toetsingskader, waarmee nagegaan wordt of de aanvragen aan de toetsingscriteria voldoen.

Tabel 2.4 Samenvattende overzicht met sterke en zwakke punten regelingen & instrumenten naar functionaliteit			
Regeling/instrument	Functie	Sterke punten	Zwakke punten
RSG (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Saneren glas/gebouwen - Sloop en nieuwbouw 	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidie op afbraak positief voor herverkaveling - Grote belangstelling 	<ul style="list-style-type: none"> - Afstemming tussen tuinders (sloop en bouwen) niet eenvoudig - Ondersteunt tuinders die al van plan waren te investeren in structuurverbetering - Stimuleert geen bedrijfsverplaatsing
IRG (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Betere ontsluiting: weg en water 	<ul style="list-style-type: none"> - Aanjaagfunctie voor modernisering bedrijven en CO₂-reductie 	<ul style="list-style-type: none"> - Modernisering bedrijven pas vele jaren later - CO₂-reductie afhankelijk van korte en lange termijn ontwikkelingen van bedrijven
STIDUG (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Ontwikkelen en inrichten <i>nieuwe</i> locaties 	<ul style="list-style-type: none"> - Stimuleert planontwikkeling en integrale gebiedsontwikkeling - Realisatie nieuwe duurzame locaties - Tenderprocedure en beoordelingskader: beste aanvragen krijgen voorrang 	<ul style="list-style-type: none"> - Niet kunnen sturen op gerichte bedrijfsverplaatsing - Duurzaamheidseisen ingehaald door de tijd - Geen eenvoudige regeling: voorwaarden soms knelpunt en beoordelingskader onvoldoende transparant - Middelen in grond en collectieve voorzieningen (energie en/of water) - Locatieontwikkeling is een meerjarig proces
<i>Nota Ruimte</i> FES Oostland (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Integrale gebiedsontwikkeling: infra, glastuinbouw, wonen en groen 	<ul style="list-style-type: none"> - Verbeteren ruimtelijke kwaliteit (water en groen) - Tenderprocedure 	<ul style="list-style-type: none"> - Geen geld als smeermiddel voor modernisering glas - Onvoldoende kostendragers om collectieve zaken te financieren
<i>Nota Ruimte</i> Westland - Poelzone (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Integrale gebiedsontwikkeling: herstructurering, woninguitplaatsing en watercompensatie 	<ul style="list-style-type: none"> - Veel belangstelling voor woninguitplaatsing - Eenvoudig en transparante regeling - Onafhankelijke gebiedsbemiddelaar - Tenderprocedure 	<ul style="list-style-type: none"> - Weinig animo voor watercompensatie - Beperkt budget voor woninguitplaatsing
SGN (financieel en proces)	<ul style="list-style-type: none"> - Verwerven en stallen van gronden 	<ul style="list-style-type: none"> - Behoud strategische percelen voor glastuinbouw - Financiële impuls aan kleine trajecten 	<ul style="list-style-type: none"> - Verworven gronden in nieuwe projectlocatie leggen middelen nu grotendeels vast - Financierbaarheid grote projecten staat in economisch moeilijke tijden onder druk
RvR Zuid-Holland (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Verplaatsen en sloop glas in buitengebied 	<ul style="list-style-type: none"> - Structuurverbetering percelen - Terugbouwen compensatiewoningen 	<ul style="list-style-type: none"> - Regeling sterk normatief toegepast - Saneren relatief modern glas kost meer geld > subsidie niet toereikend - Effectiviteit uitvoering afhankelijk van bestuurskracht gemeente

Tabel 2.4 Samenvattende overzicht met sterke en zwakke punten regelingen & instrumenten naar functionaliteit (vervolg)

Regeling/instrument	Functie	Sterke punten	Zwakke punten
RvR Noord-Holland (proces en later ook financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Saneren glas en andere gebouwen in landelijk gebied - Beëindigen en verplaatsen bedrijven 	<ul style="list-style-type: none"> - Verwijderen glas/steen in buitengebied > verbeteren ruimtelijke kwaliteit - Terugbouwen compensatiewoningen - Geen ontheffing aanvragen voor compensatiewoning bij GS - Meer RvR aanvragen vanwege slechte situatie in glastuinbouw - Expertiseteam: advies gemeenten over exploitatieopzet en stedenbouwkundig ontwerp. 	<ul style="list-style-type: none"> - Toename aanbod RvR aanvragen leidt tot meer terug te bouwen m² woningen - Toename compensatiewoningen concurreert met woningbouwprogramma
RvR Gelderland - Arnhem-Nijmegen en Rivierengebied (proces)	<ul style="list-style-type: none"> - Saneren glas en gebouwen buiten concentratiegebieden en begrensde clusters met functieverandering naar wonen of werken - Alleen bedoeld voor verplaatsters 	<ul style="list-style-type: none"> - Sloopkosten terugverdienen met bouw wooneenheden of bijgebouwen - Tenderprocedure met helder proces - Provincie participeert in openbaar lichaam (bestuurskracht) - Projectbureau zorgt voor uitvoering en mogelijke samenwerking (duurzame energie en water) - Vrijkomende gebouwen mag worden gesprokkeld. 	<ul style="list-style-type: none"> - Specifieke voorwaarden voor bouw wooneenheden - Bij compenseren met wooneenheden kan tunder projectontwikkelaar worden met ongunstige fiscale afwikkeling
Bedrijfsverplaatsings Gelderland (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Verplaatsen en slopen oud glas en gebouwen (volledig) - Alleen bedoeld voor verplaatsters 	<ul style="list-style-type: none"> - Bevordert dynamiek van verplaatsing - Regeling werkt in minder gunstige tijden 	<ul style="list-style-type: none"> - Verplaatsen kost veel geld, waardoor beperkt aantal bedrijven - Regeling niet geheel helder met betrekking tot beschikbaar budget
A) Uitbreiding (financieel, proces, planologisch) en B) Sloop (financieel) - Limburg	<ul style="list-style-type: none"> - A) Uitbreiden solitair glas met kwaliteitsbijdrage voor sloop in buitengebied - B) Saneren glas in buitengebied 	<ul style="list-style-type: none"> - Bedrijfsontwikkeling op bestaande locatie in buitengebied - Sprokkelen van oud glas voor sloop <p>B)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Sloop verpauperde, onrendabele en niet te verkopen bedrijven 	<p>A)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kwaliteitsverbetering natuur en landschap verloopt moeilijk omdat bedrijven door crisis niet doorgroeien - Complexe regeling <p>B)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stimulering van niet meer functionele kassen. Kassen verkocht in buitenland. - Niet duidelijk dat beperkt gebouwd deel te transformeren is naar bijgebouw voor wonen

Tabel 2.4 Samenvattende overzicht met sterke en zwakke punten regelingen & instrumenten naar functionaliteit (vervolg)

Regeling/instrument	Functie	Sterke punten	Zwakke punten
TOM (financieel en proces)	<ul style="list-style-type: none"> - Moderniseren, concentreren en saneren (TOM koopt, verkoopt en saneert kavels) 	<ul style="list-style-type: none"> - TOM beschikt over revolving fund en kan als marktpartij los van overheden opereren - Op basis van marktwensen en voorwaarden overheden nieuwe duurzame locaties ontwikkelen - Verevenen tussen projecten is mogelijk 	<ul style="list-style-type: none"> - Onjuiste verwachtingen van tuinders en overheden - Duurzame ontwikkeling realiseren is niet eenvoudig - Bij laagconjunctuur is lange adem nodig
TWINH (financieel)	<ul style="list-style-type: none"> - Verplaatsen en sloop oud glas in GP Aalsmeer 	<ul style="list-style-type: none"> - TWINH fungeert als aanjager voor modernisering - Lange looptijd regeling (tot 2025) 	<ul style="list-style-type: none"> - Onvoldoende kennis en capaciteit bij gemeenten zorgt voor niet benutten mogelijkheden van RvR.

2.4 Handreikingen voor oplossingsrichtingen

De generieke lessen uit de voorgaande paragraaf zijn vertaald naar mogelijke oplossingsrichtingen om de duurzame modernisering van het teeltareaal te versnellen. De oplossingsrichtingen hebben betrekking op de volgende zaken: visie op glastuinbouwlocaties, beoogde doelgroepen, hoe dynamiek creëren, financieren, opstellen ontwikkelplan, betekenis voor regelgeving en hoe ontwikkelplannen beoordelen. Deze oplossingsrichtingen zijn bouwstenen voor de in ontwikkeling zijnde nieuwe gereedschapskist.

2.4.1 Visie op glastuinbouwlocaties

Duurzame modernisering van glastuinbouwareaal richt zich op de planologisch aangewezen duurzame glastuinbouwlocaties en in het bijzonder op de bestaande glastuinbouwlocaties. Kijkend naar de toekomst ligt er niet altijd een duidelijke toekomstvisie op glastuinbouwlocaties op provinciaal, regionaal en lokaal niveau. Zelfs binnen gemeenten is dit niet altijd het geval.

Oplossingsrichtingen

- Het opstellen van een toekomstvisie voor glastuinbouwlocaties op verschillende schaalniveaus. Het uitgangspunt is dat de 'visie' kansen en ontwikkelingsmogelijkheden moet bieden aan het tuinbouwcluster. Het opstellen van een 'visie' op gebiedsniveau, dat richtinggevend is voor het gebied met een integrale gebiedsaanpak. De overheid is daarin niet sturend (toelatingsplanologie), maar treedt hierin gezamenlijk op met bedrijfsleven en samenleving (ontwikkelingsplanologie) ieder vanuit haar eigen rol en verantwoordelijkheid. Wat is het profiel van de huidige situatie en hoe ziet het toekomstige profiel voor de locatie er mogelijk uit. De profielschets omvat onder andere: type bedrijvigheid, infrastructuur, voorzieningenniveau, interacties met andere glastuinbouwlocaties en andere functies (bedrijvigheid, woningbouw, natuur, enzovoort). De 'gebiedsvisie' vormt een kader voor de ontwikkelplannen van de ondernemers (zie 2.3.3) en moet kansen bieden en duidelijkheid scheppen (zekerheid en flexibiliteit).

Dit is een gezamenlijke actie van overheid en bedrijfsleven. Voor een gebiedsprofiel is het belangrijk dat het bedrijfsleven aangeeft welke niveau van (collectieve) voorzieningen in de betreffende locatie (minimaal) gewenst is. Ook inzicht in wat er speelt in een gebied en wat de type ondernemers zijn is belangrijk om te weten waar knelpunten en kansen liggen.

2.4.2 Dynamiek in regio creëren

De drive tot verandering in een glastuinbouwlocatie moet vanuit de bedrijven komen. Dit kunnen zowel bedrijven zijn die willen uitbreiden, verplaatsen, maar ook bedrijven die willen stoppen en plaats willen maken voor andere bedrijven. De vraag is welke bedrijven dat zijn. Bedrijven melden zich om bepaalde redenen niet altijd vanzelf.

Oplossingsrichtingen

- Het inventariseren bij ondernemers wat hun toekomstplannen zijn.
- Het instellen van een loket waar ondernemers zich vertrouwelijk kunnen melden.
- LTO Noord Glaskracht beschikt over Meldpunt Herstructurering, waar ondernemers gratis terecht kunnen voor een gesprek met een vertrouwenspersoon. De vertrouwenspersoon inventariseert de situatie en gaat hier vertrouwelijk mee om ('keukentafelgesprekken'). Gaat in overleg met betreffende ondernemer na hoe het initiatief kan worden verbreed om er mogelijk een ontwikkelplan van te maken (wordt later behandeld).
- Andere sectororganisatie en/of in andere glastuinbouwgebieden worden vertrouwenspersonen aangesteld.

- Profielschets vertrouwenspersoon: onafhankelijk, kennis van de glastuinbouwsector, kennis van het gebied, empathisch vermogen en goede contactuele en communicatieve vaardigheden.
- Via verschillende kanalen communiceren dat een 'Meldpunt' voor ondernemers aanwezig is. Een belangrijke rol is hier weggelegd voor banken, omdat zij de financiële positie van bedrijven kennen. Daarnaast ook nieuwsbrieven benutten van onder andere infrastructuur projecten (weg/water) voor een locatie, die ruimtelijke consequenties kunnen hebben voor bedrijven.
- Het functioneren van vertrouwenspersonen financieel faciliteren, zodat zij hun taak adequaat kunnen uitvoeren.
 - Financiering door overheid, maar ook door andere partijen (banken, enzovoort?). Hier zijn relatief kleine bedragen mee gemoeid.

2.4.3 Ontwikkelplannen en business cases

De initiatieven vanuit de ondernemers kunnen leiden tot zogenaamde ontwikkelplannen, waarin is aangegeven hoe de herstructurering zou kunnen worden gerealiseerd. In dit plan wordt beschreven om welke bedrijven/percelen het gaat, in hoeverre infrastructuur en voorzieningen worden meegenomen, die regelingen in aanmerking komen, op welke wijze wordt verevend tussen partijen, organisatie proces en communicatie met omgeving. Het ontwikkelplan kan een individueel bedrijf betreffen, maar de verwachting is dat plannen voor grotere locaties waarschijnlijk effectiever zijn.

Oplossingsrichtingen

- Faciliteer ondernemers bij het opstellen van ontwikkelplannen. Dit kan een vervolg zijn op de activiteiten van de vertrouwenspersoon.
 - Het faciliteren van procesondersteuning van het ontwikkelplantraject
 - o Financiering: bedrijven, overheid en banken?
 - o Procesondersteuning omvat ook de communicatie met de omgeving om draagvlak te verkrijgen en vertrouwen te winnen.
 - Het faciliteren van een expertiseteam: het beschikbaar stellen van deskundigheid op financieel, juridisch, fiscaal en ruimtelijke ordening vlak om ondernemers en lokale overheden inhoudelijk te ondersteunen.
Het expertiseteam opereert op provinciaal of regionaal niveau om daarmee meerdere glastuinbouwlocaties te kunnen bedienen.
 - o Financiering: provinciale/regionale overheid (à la provincie Noord-Holland)
 - Het verdient aanbeveling na te gaan of het opstellen van een ontwikkelplan subsidiabel is of subsidiabel wordt na realisatie van het ontwikkelplan.
- Instellen van een bestuurlijke organisatie als ontwikkelplannen een bovenregionale schaal hebben en bestuurlijke kracht gewenst is.
 - Het instellen van een openbaar lichaam (besluitvorming; met een duidelijke trekker) en een (kleine) uitvoeringsorganisatie (projectbureau)
 - o Het projectbureau kan ook een beroep doen op een ingesteld expertiseteam in die regio/provincie.

2.4.4 Financiën

Het ontwikkelplan omvat modernisering van de glastuinbouwbedrijven, maar kan ook infrastructuur (weg en water) en andere voorzieningen (onder andere energie) betreffen. Gekoppeld aan de functies is de

vraag op welke wijze de plannen kunnen worden gefinancierd. Hieronder wordt ingegaan op andere mogelijkheden naast de regelingen die er nu zijn.

Oplossingsrichtingen

- Verkennen nieuwe financieringsmogelijkheden en aantrekken van nieuwe financiers; bijvoorbeeld in de vorm van crowdfunding, pensioenfondsen of een revolving fund.
- Creëren van een revolving fund voor het ontwikkelplan. Het geld dat in de ontwikkeling van bedrijven wordt gestoken, moet er weer uitkomen om andere bedrijven mee te helpen.
 - o Een rol is hierbij ook weggelegd voor banken en projectontwikkelaars die (financiële) belangen hebben in de te moderniseren gebieden.
 - o Een revolving fund vraagt een goed risicomanagement in de uitvoering, opdat beschikbaar gestelde middelen met redelijke tot goede kans weer terugbetaald worden door de bedrijven.
- Overheid haakt met haar voorgenomen infrastructurele investeringen (weg, water, groen, ICT, enzovoort) aan op het ontwikkelplan. In dat geval kan werk met werk worden gemaakt.
- Onderzoeken of bovenregionale verevening tot de mogelijkheden behoort als dit binnen de regio niet lukt. Bijvoorbeeld het bouwen van compensatie-woningen in andere gemeenten (onderwerp van onderzoek in Grontmij studie). Deze gemeenten zullen wel een bepaalde vergoeding verlangen. Dit betreft ook het sprokkelen van verspreid liggend glas in andere gemeenten om daarmee woningbouwcompensatie eerder mogelijk te maken.
- Onderzoeken naar de mogelijkheden van een compensatiefonds voor de glastuinbouw, waarin uitbreidende glastuinbouwbedrijven in het buitengebied en/of uitbreidende niet-glastuinbouwbedrijven in een duurzaam glastuinbouwgebied een toeslag op de grondprijs betalen en storten in het compensatiefonds.
- Zoeken naar andere kostendragers voor collectieve voorzieningen. Dit zal sterk afhangen van de specifieke situatie in het gebied. Als nieuwe infrastructuur (weg, water) ook ten goede komt aan andere ruimtegebruiksfuncties (bijvoorbeeld bedrijventerrein) mag daar een bijdrage in de investering worden gevraagd.
- Het benutten van andere stimuleringsregelingen van de overheid voor glastuinbouwbedrijven, die ook een vliegwiel kunnen zijn voor de gebiedsontwikkeling. Een voorbeeld betreft de SDE⁺-regeling voor aardwarmte, waarmee duurzame energievoorziening voor cluster van bedrijven kan worden gerealiseerd.

2.4.5 Regelgeving

In paragraaf 2.1 en 2.2 zijn regelingen op rijk en regionaal niveau behandeld. Hieronder worden enkele verbeteringen of aanbevelingen als oplossingsrichting aangegeven.

Oplossingsrichtingen

- Zorg voor heldere en transparante regelingen met duidelijke planologische kaders/randvoorwaarden.
 - Definieer helder wat onder glastuinbouwactiviteiten wordt verstaan, maar geef ook aan welke functieverbreding met de huidige inzichten kan worden toegestaan. Met dit laatste is enige flexibiliteit in toepassing mogelijk.
 - Informatie over regelingen moet gemakkelijk te vinden zijn en eventuele wijzigingen moeten tijdig worden gecommuniceerd.
- Het handhaven van glastuinbouwbestemmingen moet krachtig worden gehandhaafd daar waar het vereist is. Dit om te voorkomen dat branchevreemde activiteiten ontstaan.
 - Is het in specifieke gevallen denkbaar dat branchevreemde activiteiten slechts voor bepaalde tijd worden toegestaan? Een soort juridische gedoogconstructie voor bijvoorbeeld 5 jaar. Op deze ma-

nier kan een bestaande situatie geleidelijk worden afgebouwd of een functieverbreiding in het buitengebied worden toegestaan met het vooruitzicht dat het bedrijf toch binnen die termijn zal stoppen (ondernemer op leeftijd zonder opvolger).

- Het onteigenen van bedrijven of burgerwoningen zou in voorkomende gevallen sneller moeten verlopen als het herstructureringsproces sterk wordt gefrustreerd. Een herziening van de onteigeningswet strekt tot aanbeveling.
- Het agenderen van de problematiek van in de weg liggende burgerwoningen. Onderzoeken op welke wijze burgerwoningen sneller kunnen worden uitgeplaatst.
- Het aanpakken van papieren glas buiten de duurzaam bestemde glastuinbouwgebieden (herbestemmen). Uitvoering door gemeenten.
- Voorkomen dat glastuinbouwfunctie toch te gelde wordt gemaakt.
- Neem in de regeling de verplichting op tot uitvoering van gehonoreerde subsidieaanvragen binnen een bepaalde termijn om te voorkomen dat middelen worden 'vastgelegd' als de ontwikkelplannen uiteindelijk niet doorgaan. Dit pleit er ook voor dat regelingen een zekere looptijd (bijvoorbeeld minimaal 4 jaar) hebben, zodat deze gevallen minder impact hebben op de uitvoerbaarheid van andere plannen.
- In de praktijk blijkt bij ondernemers veel onbekendheid met het stimuleringsinstrumentarium.
 - Meer bekendheid geven aan stimuleringsregelingen via onder meer de website (en andere publicatievormen) van EZ, regionale greenport-/tuinbouwoverheden, brancheorganisaties in de tuinbouw, banken en adviesbureaus, vertrouwenspersonen, en gebiedsmakelaars.

2.4.6 Indiening en beoordelingsprocedure ontwikkelplannen

Gegeven de beperkte middelen bij overheden is het wenselijk dat de beste plannen voor duurzame modernisering van het teeltareaal voorrang krijgen.

Oplossingsrichting

- Een tenderprocedure is daarvoor een doelmatige werkwijze.
 - Het biedt voldoende flexibiliteit om in te spelen op maatwerkoplossingen.
 - Het biedt - via tranches - de mogelijkheid om de in te dienen ontwikkelplannen aan te laten sluiten op het investeringscyclus en -ritme van bedrijven.
 - Het beoordelen van de ontwikkelingsplannen vraagt een beoordelingsinstrumentarium (zie hierna).

Het ontwikkelplan van ondernemers verloopt in verschillende stappen. Het is een proces dat niet in een keer tot het eindplaatje leidt. In dat verband is het raadzaam een organisatie te hebben waar ondernemers hun ontwikkelplan tussentijds kunnen voorleggen voor advies en later ter beoordeling.

Oplossingsrichtingen

- Instellen van een 'beoordelingsbureau' (per provincie?) ter advisering en beoordeling van aanvragen.
 - Het faciliteren van een (kleine) uitvoeringsorganisatie
 - o Het bureau kan een beroep doen op het expertiseteam in die regio/provincie.
 - Het bureau adviseert ondernemers bij hun plannen ten aanzien van mogelijke haalbaarheid en inzetbaarheid van regelingen en instrumenten.
 - Het bureau beoordeelt ontwikkelplannen van diverse indieners op basis van een beoordelingskader (zie hierna).

- Opstellen van een beoordelingskader dat als maatstaf dient om ingediende ontwikkelplannen te beoordelen. Het verdient voorkeur op gebiedsniveau een beoordelingskader op te stellen. De gebiedsvisie is groter in omvang en reikwijdte dan het initiatief van de ondernemers (ontwikkelplan). Het ontwikkelplan wordt vervolgens getoetst aan de gebiedsvisie en het beoordelingskader.
 - Mogelijke criteria zijn (verdient nader onderzoek):
 - o Omvang van het te verduurzamen gebied (ha)
 - o Mate van schaalvergroting dat wordt bereikt (ha/bedrijf)
 - o Omvang project (€) in relatie tot gevraagde bijdrage van overheid
 - o Mate van bijdrage aan behalen duurzaamheid/maatschappelijke doelstellingen. Hiervoor kan de Stidug-regeling handvatten leveren.
 - Bepalen wegingsfactoren voor de verschillende criteria om een totaal beoordeling te kunnen maken.
 - o Hierbij rekening houden dat ook kleinschalige ontwikkelplannen een positieve beoordeling kunnen krijgen.
 - Het verdient aanbeveling na te gaan of - uit kosten oogpunt - een uniforme beoordelingssystematiek over provincies/regio's kan worden opgesteld naar analogie van de Stidug-regeling.

2.4.7 Overige punten

Andere punten die de moeite waard zijn om in ogenschouw te nemen:

- Het verkennen van de ervaringen met het instrumentarium stadsontwikkeling en de modernisering van bedrijventerreinen. Welke elementen zijn ook voor de modernisering van het teeltareaal waardevol.
- Het vereenvoudigen van administratieve procedures voor financiële stimuleringsregelingen. Dit is een open deur, maar vraagt toch aandacht om het indienen en beoordelen van ontwikkelplannen te helpen versnellen.

3 Regionale casestudies

In het project Duurzame Modernisering Teeltareaal is voor vijf glastuinbouwgebieden nagegaan waarom de modernisering stagneert. Dit waren Huissen-Angeren, Bachlaan (Aalsmeer), Alton (Heerhugowaard), Pijnacker-Nootdorp/Lansingerland en Oranjepolder (Westland). In elk gebied zijn zes interviews gehouden met minimaal drie glastuinbouwondernemers (een gebied 2 ondernemers) en daarnaast beleidsmedewerkers, bankdirecteuren, projectleiders van LTO Noord Projecten en bedrijfsadviseurs. Daarnaast is er per regio een workshop gehouden. Hoewel per regio slechts een beperkt aantal stakeholders is geraadpleegd, is een duidelijk beeld ontstaan van de situatie. Het krachtenveld en de rijpende kwesties zijn mogelijk wat meer gekleurd door de standpunten van belanghebbenden. Dit neemt niet weg dat per regio eerste potentiële oplossingsrichtingen in kaart zijn gebracht.

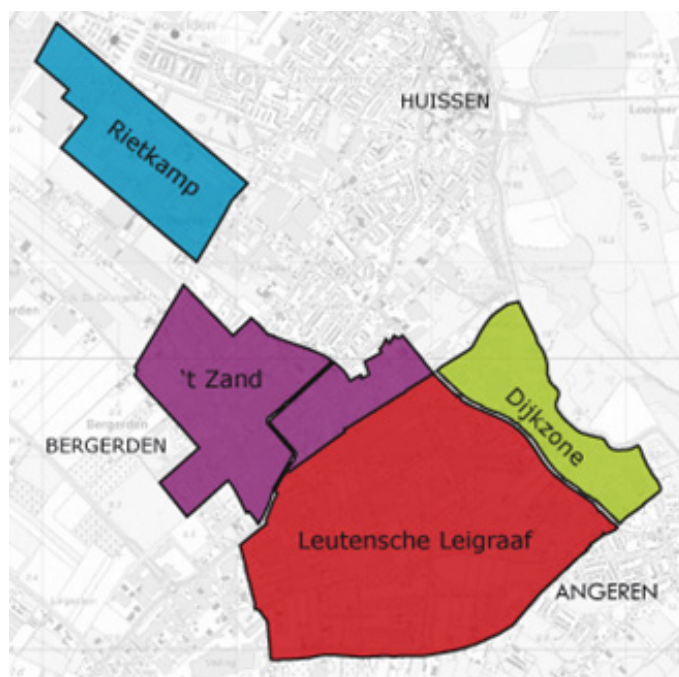
3.1 Huissen-Angeren

3.1.1 Situatieschets

Bij de opstart van de casestudie was het idee om te focussen op het gebied Steenbergerveld, waar een concrete case speelt rond een klein aantal bedrijven. Echter, de meeste geïnterviewden waren van mening dat de situatie in een breder perspectief beschouwd moest worden. Vandaar dat in de uitvoering van de casestudie het glastuinbouwgebied Huissen-Angeren in zijn geheel in ogenschouw is genomen.

Het herstructureringsgebied Huissen-Angeren bestaat uit vier deelgebieden: Dijkzone, 't Zand, Leutensche Leigraaf en Rietkamp. De vier deelgebieden beslaan samen een oppervlakte van 360 ha. De ligging van de vier deelgebieden is weergegeven in figuur 3.1.

Figuur 3.1 Ligging van deelgebieden in Huissen-Angeren

Bron: Projectbureau herstructurering glastuinbouw Huissen-Angeren.

Binnen het gebied Huissen-Angeren is sprake van extensiveringsgebieden en intensiveringsgebieden. De deelgebieden Dijkzone en 't Zand zijn extensiveringsgebieden. In deze gebieden is bedrijfsuitbreiding niet toegestaan. Bedrijven die willen uitbreiden moeten verplaatsen naar de LeutenscheLeigraaf, de Rietkamp of het glastuinbouwgebied Bergerden. De LeutenscheLeigraaf en Rietkamp zijn intensiveringsgebieden. In deze gebieden is bedrijfsuitbreiding toegestaan.

Huissen-Angeren is een overwegend kleinschalig gebied. De helft van de glastuinbouwbedrijven heeft een kasoppervlakte van minder dan 7.500 m². De ondernemers hebben overwegend een traditionele inslag. De meeste glastuinbouwbedrijven in het gebied voldoen niet meer aan de door de glastuinbouwsector gewenste schaalgrootte (meer dan 15.000 m²) om een rendabel bedrijf voort te zetten.

3.1.2 Krachtenveld

De interviews in Huissen-Angeren schetsen een beeld van veel kleine bedrijven met oud glas. Een deel van de kassen wordt gebruikt als caravanstalling. Diverse bedrijven zijn verkocht aan burgers die graag een stukje grond wilden om paarden te houden. In het gebied worstelt een groot deel van de glastuinders met de vraag of en hoe ze kunnen overleven. Ze hebben altijd kunnen overleven op vakmanschap. Gebrek aan ondernemerschap en een sterk aanbodgerichte productie beginnen hen nu op te breken.

Om verpaupering te voorkomen willen de betrokken partijen ondersteuning voor de bedrijven die doorgaan en voorzieningen voor de bedrijven die willen stoppen. Voor de bedrijven die doorgaan wordt gedacht aan versterking van het ondernemerschap, het (blijven) inzetten van een gebiedsmakelaar en een betere ontsluiting. Voor de bedrijven die willen stoppen wordt gedacht aan verbetering van de ruimte-voorruimte regeling van de gemeente Lingewaard en tegelijk aan het optreden tegen caravanstallingen.

De zes interviews met belanghebbende partijen in Huissen-Angeren zijn samengevat in figuur 3.2.

3.1.3 Kwesties en oplossingen

De blijvers in het gebied worstelen met nijpende kwesties als een aanbodgerichte productie, stijgende energieprijzen, aanscherping van kredieteeisen en forse grondprijverschillen bij verkoop en aankoop van glastuinbouwpercelen. Deze kwesties vormen een verklaring voor de stagnatie van de modernisering in Huissen-Angeren. In de interviews werd gepleit voor versterking van het ondernemerschap van de blijvers, om de verdien capaciteit en de investeringsruimte weer op niveau te krijgen. Daarnaast werd gepleit voor grondruil met gesloten beurzen bij verhuizing van Huissen-Angeren naar het aangrenzende glastuinbouwgebied Bergerden. Op die manier kan de gemeente Lingewaard haar grondposities in Bergerden inruilen tegen woningbouwposities in de extensiveringsgebieden in Huissen-Angeren.

De stoppers in het gebied worstelen met de afromingsregeling van de gemeente Lingewaard. Daarbij moeten glastuinders het waardeverschil bij omzetting van tuinbouwgrond naar woningbouwgrond afdragen aan de gemeente. De gemeente Lingewaard wijkt hiermee af van de regionale regeling voor de stadsregio Arnhem-Nijmegen. Een probleem is verder dat stoppers hun grond moeilijk kunnen verkopen aan blijvers, omdat het tuinbouwgebied versnipperd is geraakt door caravanstallingen en paardenweiden van burgers. Ten slotte kunnen fiscale aspecten opspelen die een stopper ervan weerhouden om zijn bedrijf te staken. Tijdens de interviews werd gepleit voor versoepeling van de afromingsregeling en voor fiscale ondersteuning van de stoppers bij het opheffen van hun bedrijf. Tijdens de workshop in het gebied werd gepleit voor een betere handhaving van het bestemmingsplan. Daarnaast werd gesuggereerd om de sprokkelglasregeling ook open te stellen voor het uitkopen van verouderde bedrijven in concentratiegebieden.

3.2 Bachlaan, Aalsmeer

3.2.1 Situatieschets

Het glastuinbouwgebied Bachlaan wordt begrensd door een nieuwe woonwijk van Kudelstaart, de Kudelstaartseweg met daarachter de Westeinder, de Bachlaan met daarachter een woonwijk van Aalsmeer en de Mijnsheerenweg met daarachter een ander glastuinbouwgebied. Op het gebied rust de bestemming hoogwaardige glastuinbouw. Aan de noordwest kant ligt het fort van Aalsmeer, dat tot het wereld erfgoed behoort. De plattegrond van het gebied is weergegeven in figuur 3.3.

In het gebied liggen drie grotere potplantenbedrijven die modern zijn geoutilleerd, twee snij-cymbidiumbedrijven van redelijke omvang en drie kleine verouderde bedrijven. Voor het overige bestaat het uit losse stukken grasland. De bedrijven langs de Geniedijk zijn niet bereikbaar voor vrachtwagens.

Figuur 3.3 Plattegrond van het glastuinbouwgebied Bachlaan

Bron: LTO.

3.2.2 Krachtenveld

Uit de interviews bleek een tweedeling in het gebied. In de zuidoost helft van het gebied zitten de grotere, nieuwere bedrijven. De ondernemers in deze helft van het gebied willen de levensvatbaarheid van hun bedrijven vergroten door de ontwikkeling van collectieve energieprojecten (aardwarmte, zonnepanelen, en dergelijke).

De ondernemers in de zuidoostelijke helft van het gebied staan open voor ondersteuning van experts bij de ontwikkeling van een business case voor collectieve energievoorzieningen.

In de noordwestelijke helft zitten de kleinere, oudere bedrijven. De ondernemers in deze helft van het gebied zijn gefrustreerd over het uitblijven van een ontsluitingsweg. Bovendien heeft de gemeente plannen voor woningbouw in het noordwestelijke deelgebied. De interview-deelnemers in deze helft van het gebied verwachten van de gemeente Aalsmeer uitsluitsel over de bestemming geeft en haar (voorgenomen) beleid omzet in daden. Dit zou betekenen dat zowel door de gemeente als tuinders de Bachlaan als duurzaam glastuinbouwgebied wordt opgegeven.

Verder verwachten ondernemers dat de gemeente haar eigen bestemmingsplannen actief naleeft. Het gebeurt volgens de ondernemers en de bank te vaak, dat de gemeente andersoortige bedrijven toelaat in de glastuinbouwgebieden rond Aalsmeer.

De zeven interviews met belanghebbende partijen zijn samengevat in figuur 3.4.

Figuur 3.4 Samenvatting van zeven interviews in het gebied Bachlaan

3.2.3 Kwesties en oplossingen

De bedrijven in de zuidoost helft van het gebied hebben te maken met stijgende energieprijzen, met toenemende concurrentie en gebrek aan collectiviteit. Om economisch en maatschappelijk minder kwetsbaar te worden, denken de deelnemers aan het opzetten van collectieve energievoorzieningen. De groep is echter te klein om investeringen in bijvoorbeeld aardwarmte rondgezet te krijgen. Daarom moet de groep worden uitgebreid met de glastuinders aan de zuidkant van de Mijnsherenweg. Verder moet een regisseur of sleutelfiguur worden gevonden die het voortouw wil nemen bij het ontwikkelen van een business case voor collectieve energievoorzieningen en de organisatie van een bijbehorend dynamisch ondernemersnetwerk. Bovendien geven de ondernemers aan een duidelijk aanspreekpunt bij de gemeente te missen, terwijl deze er wel degelijk is. Deze onbekendheid kan leiden tot 'miscommunicatie'. Zo werd bijvoorbeeld een voorstel vanuit de glastuinbouw voor warmtelevering aan een nieuwbouwwijk werd botweg afgewezen. Dit voorbeeld geeft noodzaak voor betere samenwerking tussen ondernemers en gemeenten duidelijk weer.

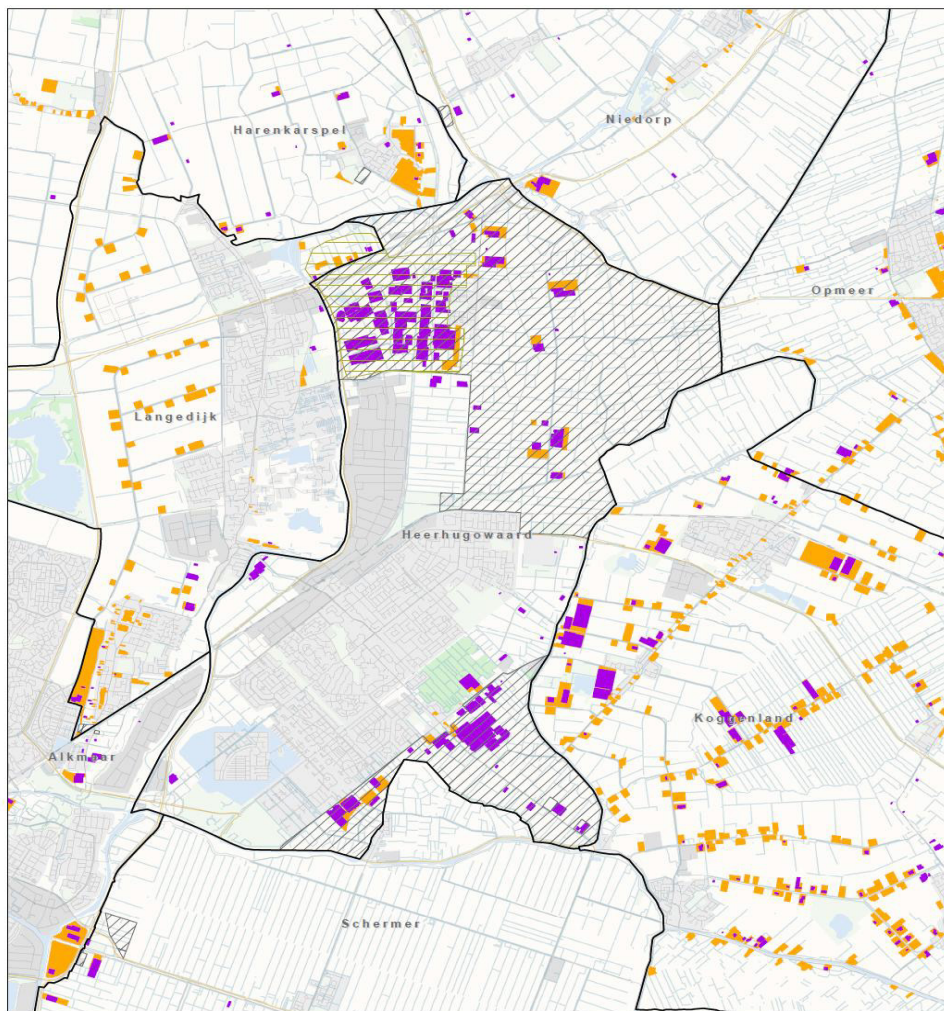
De bedrijven in de noordwest helft van het gebied hebben te maken met onzekerheid over de bestemming van hun deelgebied, met frustratie over het uitblijven van een ontsluitingsweg en met wantrouwen richting de gemeente Aalsmeer. Deze factoren verklaren de afwachtende houding van de betrokken ondernemers. De glastuinders in de noordwest helft van het gebied kunnen ruimtelijke en economisch weinig kanten op. Zij zijn gebaat bij duidelijkheid over de toekomstige bestemming van hun deelgebied. Dat biedt hen wellicht de mogelijkheid om hun grond voor woningbouw te verkopen aan de gemeente Aalsmeer. Tijdens de workshop werd vastgesteld, dat het deelgebied feitelijk ongeschikt is geworden voor glastuinbouw.

3.3 Alton - Heerhugowaard

3.3.1 Situatieschets

Alton I en Alton II zijn glastuinbouwgebieden in de gemeente Heerhugowaard. In het gebied staat 100 ha glas. De meeste bedrijven hebben 2 à 4 ha glastuinbouw. Door de malaise in de bloemteelt zijn diverse bedrijven failliet gegaan. Een deel van deze bedrijven wordt verhuurd aan de zaadindustrie uit Oostelijk West-Friesland (SeedValley). In het buitengebied rond Heerhugowaard staat ongeveer 100 ha verspreid glas, waaronder enkele grote bedrijven met meer dan 5 ha glas. De provincie en de gemeente proberen het verspreide glas bijeen te brengen in concentratiegebieden als Alton I en II, Agriport A7 en Grootslag. De plattegrond van het Alton-gebied en omgeving is weergegeven in figuur 3.5. Uit een detailkaart van het Altongebied blijkt dat het gebied nog voldoende ruimte biedt voor uitbreiding van bestaande bedrijven of voor hervestiging van bedrijven uit het buitengebied.

Figuur 3.5 Plattegrond van het glastuinbouwgebied Alton (midden-boven) en omgeving

Bron: Grontmij. Presentatie startbijeenkomst 23 april 2012.

3.3.2 Krachtenveld

De interviews in Alton en het omringende buitengebied schetsen een beeld van een glastuinbouw in een moeilijk vaarwater. Door de malaise in de bloemteelt is er veel leegstand in het gebied. Verder staat er

veel verspreid glas in het buitengebied. Zodoende is er een beleid om de blijvers bij elkaar te brengen in het Alton-gebied, dat volgens de gemeente nog steeds voldoet aan de eisen van de tijd. Deze visie wordt niet gedeeld door de glastuinders in het buitengebied. Zij zien voor zichzelf geen toekomst in het Alton-gebied vanwege de kleinschalige kavelstructuur, de gebrekkige voorzieningen en de matige ontsluiting. Voor hervestiging van verspreid glas moet het voorzieningenniveau in het gebied omhoog, met grotere kavels en een goede Oost-West verbinding door West-Friesland. Op die manier krijgt het gebied een betere logistieke ontsluiting en mogelijkheden voor synergie met andere glastuinbouwgebieden in Noord-Holland-Noord. Als gemeente en provincie actief gaan inzetten op hervestiging van verspreid glas, dan moeten zij voor betere gebiedsvoorzieningen en een goede verplaatsingsregeling zorgen.

De zes interviews met belanghebbende partijen zijn samengevat in figuur 3.6.

3.3.3 Kwesties en oplossingen

In de interviews werden nijpende kwesties genoemd voor het Alton-gebied enerzijds en het buitengebied anderzijds. Het Alton-gebied worstelt met een grote leegstand van bedrijven, het ontbreken van een inrichtingsvisie (grootschalig of kleinschalig) en een laag voorzieningenniveau (water, warmte en CO₂). Om weer dynamiek in het gebied te krijgen, moet duidelijkheid worden geschapen over de kavelstructuur (grootschalig-kleinschalig). Daarnaast pleiten de betrokken partijen voor een goede Oost-West verbinding met Hoorn-Enkhuizen en voor verbetering van het voorzieningenniveau in het gebied.

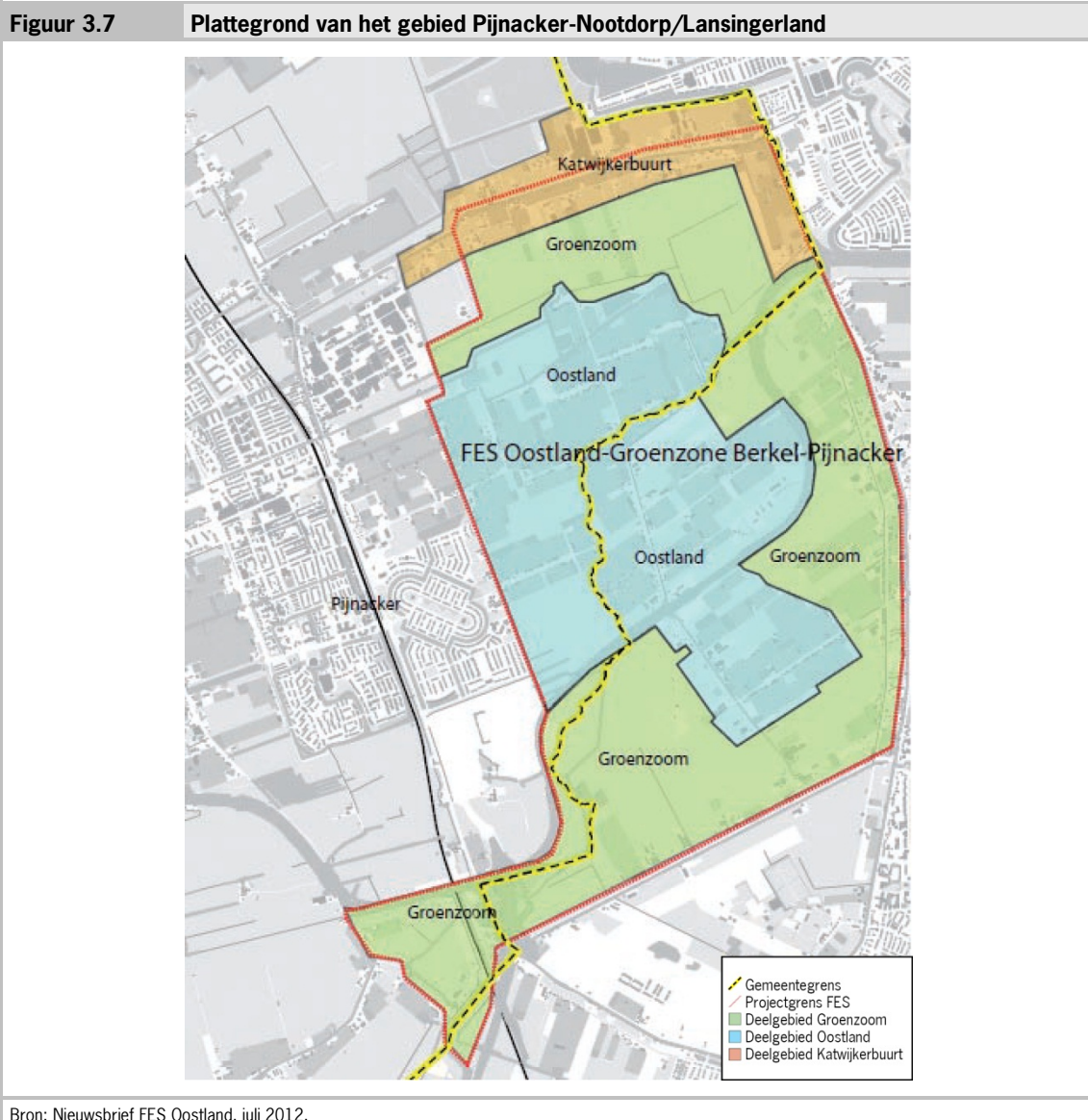
Het buitengebied herbergt een groot areaal verspreid glas. De overheid stelt zich afwachtend op en doet niet veel meer dan bedrijfsuitbreiding tegenhouden. Een goede verplaatsingsregeling ontbreekt in het gebied. De meeste bedrijven in het buitengebied voelen tegen die achtergrond weinig voor verplaatsing. Zij vrezen kapitaalvernietiging en verlies van gespecialiseerd en toegewijd personeel. Voor verplaatsing vanuit het buitengebied naar Alton zijn regelingen nodig, die het verplaatsende bedrijven mogelijk maken om een doorstart in het Alton-gebied te maken. Daarbij wordt gedacht aan de toepassing van een ruimte-voor-ruimte regeling en een revolving fund, waarmee de verplaatsing wordt ondersteund met geldopbrengsten uit de verkoop van woningbouwkavels. Een basisvoorwaarde is echter dat de overheid haar eigen bestemmingsplannen naleeft. Uitzonderingen maken voor zaadteeltbedrijven schept precedents waar

de andere bedrijven in het buitengebied zich graag op beroepen. Samenwerking en afstemming van het vergunningenbeleid tussen gemeenten is zodoende noodzakelijk.

3.4 Pijnacker-Nootdorp/Lansingerland

3.4.1 Situatieschets

Pijnacker-Nootdorp/Lansingerland is een gebied met circa 50 glastuinbouwbedrijven, ingeklemd tussen Pijnacker, Nootdorp en Lansingerland. Voor het gebied is een ontwikkelingsplan gemaakt onder de naam FES Oostland-Groenzone Berkel-Pijnacker. Dit plan behelst de aanleg van een ontsluitingsweg en een groenzone. Op die manier zouden de ruimtelijke kwaliteit en de economische structuur van het gebied sterk verbeteren. Vanwege bezuinigingen bij het rijk en de gemeenten moest het plan worden afgeslankt. Voor de herstructurering van het glas zijn minder FES-gelden beschikbaar. De plattegrond is afgebeeld in figuur 3.7.

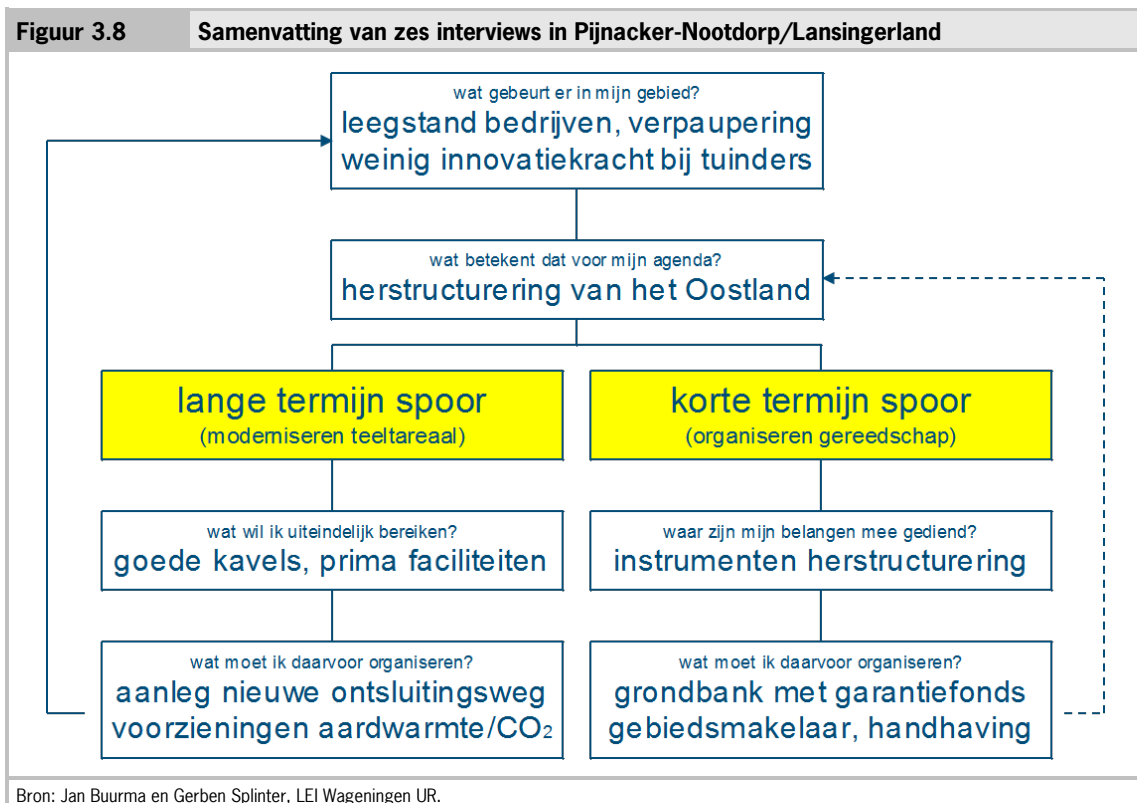
De ontsluitingsweg is gepland van noord naar zuid door de oostelijke helft van het plangebied.

3.4.2 Krachtenveld

Het glastuinbouwgebied van Pijnacker-Nootdorp wordt volgens de interviews gekenmerkt door leegstand van bedrijven en verpaupering. De verpaupering is mede toe te schrijven aan een gebrekkige handhaving van het bestemmingsplan door de gemeente. Daarnaast wordt gewezen op het gebrek aan innovatiekracht in het gebied. Het gebied heeft feitelijk een grondige herstructurering nodig, waardoor uiteindelijk een klein aantal moderne, duurzame glastuinbouwbedrijven ontstaan die weer 15-20 jaar vooruit kunnen.

Voor de realisatie van die uitdaging moeten goede kavels met prima faciliteiten worden ontwikkeld. Bij die faciliteiten hoort de aanleg van een ontsluitingsweg en de aanleg van distributienetten voor aardwarmte en CO₂. Voor de realisatie zijn volgens de interviews instrumenten nodig als een grondbank annex garantiefonds, de aanstelling van een gebiedsmakelaar en handhaving van de bestemming glastuinbouw door de betrokken gemeenten.

De zes interviews met belanghebbende partijen in Pijnacker-Nootdorp zijn samengevat in figuur 3.8

3.4.3 Kwesties en oplossingen

De problematiek in het gebied betreft de infrastructuur enerzijds en de organisatie anderzijds. Bij de infrastructuur bestaan de problemen uit de leegstand van bedrijven en een verouderde infrastructuur van wegen en kavels en de aanwezigheid van burgerwoningen. De geïnterviewde partijen zien oplossingen in allereerst de handhaving van de bestemming glastuinbouw, de aanleg van een nieuwe ontsluitingsweg en de aanleg van warmte/CO₂-leidingen. Bij de aanleg van de geplande ontsluitingsweg moeten goed worden nagedacht over de aansluiting op het lokale wegennet in het tuinbouwgebied.

Bij de organisatie signaleren de belanghebbende partijen verdeeldheid tussen gemeenten, geldgebrek bij de overheid en afwachtende glastuinders. Als oplossingen worden genoemd het opstellen van een gebiedsvisie, de oprichting van een grondbank/stallingsfonds en de aanstelling van een gebiedsbemiddelaar.

Bij de opstelling van gebiedsvisie moet worden aangesloten op de actuele toekomstplannen van de glastuinbouwondernemers in het gebied.

3.5 Oranjepolder - Westland

3.5.1 Situatieschets

Het gebied Oranjepolder is een strak volgebouwd glastuinbouwgebied met over het algemeen moderne glasopstanden. De meeste kassen zijn na 2000 gebouwd. Veel bedrijven zitten zodoende met relatief hoge financieringslasten. De investeringsruimte voor modernisering is daardoor beperkt. Een ander probleem is de waterberging in het gebied. De Oranjepolder heeft de afgelopen jaren regelmatig met wateroverlast te kampen gehad. De gemeente Westland en Hoogheemraadschap Delfland zijn samen bezig om de kans op wateroverlast terug te dringen. Verder telt het gebied een flink aantal burgerwoningen. De bewoners (vaak mensen uit Rotterdam of Den Haag) verwachten een landelijke rust, die moeilijk met glastuinbouw is te combineren. De gemeente gaat soms in op bezwaren van burgers, terwijl de ondernemers aan alle eisen voldoen.

De plattegrond van de Oranjepolder is afgebeeld in figuur 3.9. Het gebied ligt aan de Nieuwe Waterweg, zoals aangegeven aan de onderzijde van de plattegrond.

3.5.2 Krachtenveld

Ook voor het gebied Oranjepolder geldt, dat er bedrijven te koop zijn, al dan niet door faillissementen. Daarnaast speelt het risico van wateroverlast in het gebied. De uitdaging is om van de nood een deugd te maken en te zorgen voor een goede gebiedsopzet. De belanghebbende partijen in het gebied denken bij een moderne infrastructuur aan het uitkopen van oudere, kleinere bedrijven en burgerwoningen en aan het aanstellen van een gebiedsmakelaar die het proces van uitkopen en samenvoegen kan faciliteren.

Voor de korte termijn hebben partijen behoefte aan een heldere gebiedsvisie en een strakke procedure om bezwaren van omwonenden snel te kunnen afwickelen. Bij de opstelling van de gebiedsvisie moeten de ambities van de glastuinbouwondernemers via inspraakrondes in de afweging worden meegenomen.

De vijf interviews in het gebied Oranjepolder zijn samengevat in figuur 3.10.

3.5.2 Kwesties en oplossingen

Evenals in Pijnacker-Nootdorp onderscheiden de geïnterviewde partijen problemen in de infrastructuur en in de organisatie. Aan de zijde van de infrastructuur signaleren zij dat er veel bedrijven te koop staan, dat de infrastructuur (water, wegen en natuur) is verouderd en dat burger-/bedrijfswoningen voor beperkingen in de bedrijfsvoering zorgen. De belanghebbende partijen zien oplossingen in het uitkopen van burgers en bedrijven, het verbeteren van de infrastructuur en het collectief investeren in aardwarmte.

Op het gebied van organisatie signaleren zij het ontbreken van een duidelijke overheidsvisie en de naleving daarvan, het bestaan van bureaucratische regelingen en de aanscherping van kredieteis door banken. De belanghebbende partijen zien oplossingen in het ontwikkelen van een duidelijke gebiedsvisie, het aanscherpen van bezwaarprocedures, het opnieuw bekend maken van het LTO-meldpunt herstructurering, het aanstellen van een gebiedsbemiddelaar, investeringen van telerscollectieven in bijvoorbeeld aardwarmte en maatwerk bij de beoordeling van kredietaanvragen door banken.

4 Richtlijnen pilotprojecten

In vervolg op de casestudies (hoofdstuk 3) is een meta-analyse van de interviews uitgevoerd inclusief een stuk reflectie op de aangedragen oplossingsrichtingen. Dit heeft geresulteerd in richtlijnen en adviezen voor nieuw te ontwikkelen instrumentarium cq toepassing hiervan in de praktijk. Deze richtlijnen zijn een inspiratiebron voor de pilotprojecten.

4.1 Meta-analyse van interviews

4.1.1 Benoemde instrumenten

De interviews uit de vijf regionale casestudie gebieden zijn ingedeeld naar type deelnemer (beleidsmedewerkers, bankiers, project-uitvoerders, bedrijfsadviseurs en glastuinbouwondernemers). Daarna zijn voor iedere deelnemer de benoemde instrumenten genoteerd. Deze instrumenten zijn vervolgens ingedeeld in een aantal groepen (bijvoorbeeld handhaven bestemmingsplan, verbeteren infrastructuur, opruimen verouderd glas, verplaatsen glasbedrijven, aanstellen gebiedsmakelaar). Het resultaat staat in figuur 4.1.

Uit de totaal kolommen aan de rechterzijde van figuur 4.1 blijkt dat de deelnemers bij modernisering en verduurzaming van het teeltareaal het meest denken aan de volgende (groepen van) instrumenten:

1. Verbetering infrastructuur	(75%)
2. Uitkop en verouderd glas	(65%)
3. Handhaven bestemmingsplan	(55%)
4. Grondbank/stallingsfonds	(35%)
5. Verplaatsing glasbedrijven	(35%)
6. Aanstellen gebiedsmakelaar	(35%)

In figuur 4.1 zijn de meest benoemde groepen instrumenten per deelgroep groen gemarkeerd. Daaruit blijken aanzienlijk verschillen in affiniteit voor de onderscheiden groepen instrumenten. Het breedst gedragen zijn de volgende groepen instrumenten:

1. Verbetering infrastructuur	(5 deelgroepen)
2. Uitkopen verouderd glas	(3 deelgroepen)
3. Handhaven bestemmingsplan	(3 deelgroepen)
4. Verplaatsing glasbedrijven	(2 deelgroepen)
5. Aanstellen gebiedsmakelaar	(2 deelgroepen)
6. Grondbank/stallingsfonds	(1 deelgroep)

De markering laat verder zien dat LTO-Projecten een andere voorkeur (grondbank/stallingsfonds en verplaatsing glasbedrijven) heeft dan de andere deelnemersgroepen. De gemeenten en de banken springen eruit met hun hoge score voor het inzetten van een gebiedsmakelaar. Als het aankomt op coalitievorming voor pilotprojecten rond modernisering en verduurzaming teeltareaal, dan bieden verbetering van infrastructuur, uitkopen van verouderd glas en handhaven bestemmingsplan de grootste kansen.

Figuur 4.1 Affiniteit (% per deelgroep) met type instrumentarium duurzame modernisering teeltareaal

Instrument	Gemeenten	Bankiers	Projecten LTO	Adviseurs	Glastuinders	Hele groep
	(n=6)	(n=4)	(n=3)	(n=4)	(n=13)	(n=30)
Opstellen/naleven bestemmingsplan	40-60%	>80%	<20%	20-40%	40-60%	55%
Verbetering van infrastructuur	60-80%	>80%	60-80%	60-80%	60-80%	75%
Verplaatsen glasbedrijven	20-40%	20-40%	>80%	60-80%	<20%	35%
Uitkopen oude glasbedrijven	>80%	20-40%	20-40%	>80%	40-60%	65%
Grondbank met stallingsfonds	20-40%	20-40%	>80%	20-40%	20-40%	35%
Aanstellen van gebiedsmakelaar	60-80%	60-80%	<20%	20-40%	20-40%	35%

Bron: interviews met belanghebbende partijen, analyse LEI Wageningen UR.

4.1.2 Gekozen waarden

In de interviews is aan de deelnemers gevraagd welke waarden zij verbinden aan duurzame modernisering van het teeltareaal. De spreiding in de gekozen waarden was groot. De meest gekozen waarden waren:

1. Bedrijfscontinuïteit (16x)
2. Infrastructuur (12x)
3. Productie-efficiëntie (10x)
4. Innovatiekracht (10x)
5. Ruimtelijke kwaliteit (8x)

Bedrijfscontinuïteit bleek voor alle deelnemergroepen belangrijk. Infrastructuur en productie-efficiëntie werden vooral door ondernemers en adviseurs gekozen. Innovatiekracht en ruimtelijke kwaliteit werden vooral door de gemeenten gekozen. Deze voorkeuren geven een kijkje in de keuken van de verschillende deelnemergroepen. De ondernemers en adviseurs zijn vooral gericht op concurrentiekracht bedrijf in combinatie met snelheid en gemak. Daarin herkennen we de private sector. De gemeenten zijn vooral gericht op uitstraling en aantrekkingskracht van het gebied. Daarin herkennen we de publieke sector. De vraag blijft, hoe betrokken partijen zich daadwerkelijk voor de gekozen waarden gaan inzetten en hoe deze verenigbaar zijn. De volgende paragraaf doet op onderdelen hiervoor handreikingen middels een gebieds-akkoord gebaseerd op publiek-private samenwerking.

4.2 Inspiratie voor pilotprojecten

4.2.1 Gebiedsakkoord als vertrekpunt

Duurzame modernisering teeltareaal gaat niet vanzelf en zeker niet in een bestaand glastuinbouwgebied (geen blauwdruk). De belangen en ambities van glastuinders, omwonenden en overheden moeten een plek krijgen. Glastuinders willen uitbreiden, vernieuwen of juist stoppen. Toekomstgerichte ondernemers willen een up-to date voorzieningenniveau in het gebied; een goede infrastructuur van kavels, leidingen, wegen en water. Omwonenden willen een mooie en rustige, groene omgeving om te wonen en te recreëren. Overheden willen een goede ontsluiting, ontwatering en landschappelijk inpassing. Deze belangen moeten uiteindelijk allemaal hun plek krijgen in het gebied. Dat vergt afstemming van plannen, afweging van belangen, besluitvorming, vastleggen van afspraken en naleving van gemaakte afspraken. Allemaal mensenwerk

waar initiatief, vertrouwen, bemiddeling, coördinatie, leiderschap, vastlegging en handhaving voor nodig is. Traditioneel hebben overheden in dit proces de leiding via opstelling van gebiedsvisies, vaststelling van bestemmingsplannen, aanleggen van infrastructuur en handhaving van regelgeving. In het huidige tijdsgewricht wordt meer gestreefd naar publiek-private samenwerking. Deze nieuwe opvatting schemerde ook door in de interviews in de vijf casestudie-gebieden.

Suggesties oplossingsrichtingen uit praktijk

Uit de interviews kwamen de volgende bouwstenen voor gebiedsontwikkeling naar voren:

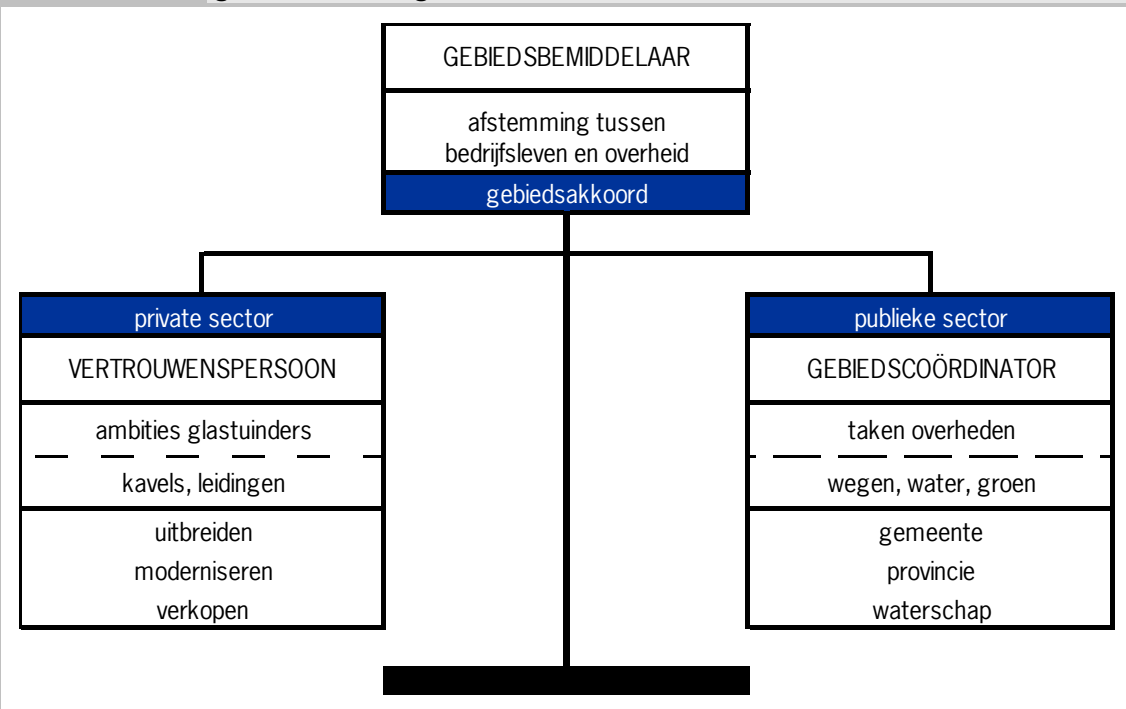
- gemeenten moeten actief kiezen voor het bestaansrecht van de glastuinbouw
- tuinbouwgemeenten moeten een loket inrichten voor de tuinbouwbelangen in het gebied
- gemeenten moeten hard en duidelijk kiezen voor of tegen glastuinbouw in het buitengebied
- inrichtingsvisies moeten expliciet zijn over grootschalige of kleinschalige glastuinbouw
- ondernemers moeten verantwoordelijkheid nemen om tot gebiedsinrichting te komen
- ondernemers moeten met een collectief geluid komen over de gewenste gebiedsinrichting
- bij modernisering moet worden aangehaakt bij de plannen van individuele ondernemers
- coaching door een vertrouwenspersoon werkt prima om mogelijkheden in beeld te krijgen
- bij een sterk en modern teeltgebied horen toeleveringsbedrijven en handelsbedrijven
- een gebiedsbemiddelaar is nodig om individuele en collectieve belangen te verenigen
- de gebiedsbemiddelaar moet de taal van tuinders spreken en de wensen van tuinders kennen
- modernisering vereist een gunstig klimaat qua kavels, vergunningen en ontsluiting
- modernisering vereist goede regelgeving voor afhandeling van bezwaren van omwonenden
- gemeenten moeten afspraken ontwikkelen voor de handhaving van bestemmingsplannen
- voor gebiedsvreemde activiteiten moeten afbouwperiodes worden afgesproken

Reflectie en aanbevelingen

Voor een integrale gebiedsontwikkeling is een goede afstemming en afweging nodig van de ambities en belangen van bedrijfsleven en overheden. Echter, de drive en beweging tot modernisering en verduurzaming van het teeltareaal moet vanuit de glastuinbouwsector zelf komen. Dit begint met elkaar een toekomst te gunnen en te streven naar win-win-situaties. En hoe tegenstrijdig dit misschien ook klinkt, dat betekent ook dat men in sommige gevallen bereid moet zijn om zijn/haar verlies te nemen, om daarmee voortuitgang te boeken. Dit geldt voor alle betrokkenen. Daarom is het belangrijk dat de verschillende ambities en belangen op een gestructureerde manier bij elkaar worden gebracht. Uit de bouwstenen van de interviews in de vijf casestudie-gebieden is de volgende overlegstructuur (figuur 4.2) gedestilleerd.

Figuur 4.2

Voorgestelde publiek-private samenwerkings- en overlegstructuur voor integrale gebiedsontwikkeling

Bron: interviews belanghebbende partijen, samenvatting LEI Wageningen UR.

De voorgestelde publiek-private samenwerkingsvorm en overlegstructuur heeft de vorm van een balans waarin de ambities van glastuinders in evenwicht worden gebracht met de taken en opgaven van overheden. Aan weerszijden worden de ambities en taken in elkaar gepast tot collectieve toekomstbeelden. Aan de zijde van de glastuinders gebeurt dat door de inzet van een vertrouwenspersoon. De vertrouwenspersoon inventariseert de ambities van de glastuinders in een afgebakend gebied wat betreft bedrijfsontwikkeling, energievoorzieningen enzovoort. Hij doet dat op verzoek van het georganiseerde bedrijfsleven. Aan de zijde van de overheden gebeurt dat door de inzet van een gebiedscoördinator. De gebiedscoördinator inventariseert de taken van overheden in een afgebakend gebied wat betreft ontsluiting, ontwatering en landschappelijke inpassing. Hij doet dat op verzoek van de lokale overheid in een regionale context. Tussen de vertrouwenspersoon en de gebiedscoördinator fungeert een gebiedsbemiddelaar die probeert de toekomstbeelden en belangen van glastuinders en overheden in het betreffende gebied via onderhandelingen en coalitievorming in een gezamenlijk plan gevat te krijgen. De uitkomst wordt vastgelegd in een gebiedsakkoord, waaraan de betrokken partijen zich verbinden binnen de hen gegeven mogelijkheden en bevoegdheden. Voor het opstellen van een gebiedsakkoord kan gebruik worden gemaakt van het concept van socio-technische netwerken (Buurma; 2005).

De drie functionarissen in figuur 4.2 hebben kwaliteiten en vaardigheden nodig om goed te kunnen functioneren in hun posities tussen glastuinders en overheden. In tekstbox 4.1 worden de gewenste profielen op hoofdlijnen geschetst. De profielen moeten later verder worden uitgewerkt.

Tekstbox 4.1**Voorgestelde profielschetsen (hoofdlijnen) voor vertrouwenspersoon, gebiedsbemiddelaar en gebiedscoördinator**

Vertrouwenspersoon:

- persoon die is aangesteld door regionale afdeling van LTO
- die de ondernemers en hun ambities in het betrokken gebied goed kent
- die met de ondernemers en hun partners praat (en niet over hen)
- bijvoorbeeld iemand die zelf glastuinbouwondernemer is geweest

Gebiedsbemiddelaar:

- persoon die draagvlak heeft bij de verschillende private en publieke organisatie
- die goed op de hoogte is van ambities en procedures rond gebiedsontwikkeling
- die verstand heeft van weg-/waterbouw en glastuinbouw/voorzieningen
- die bruggen kan bouwen tussen tuinbouwbedrijfsleven en overheden

Gebiedscoördinator:

- persoon die draagvlak heeft bij gemeente, provincie, waterschap
- die plannen voor ontsluiting, ontwatering, ruimtelijke inpassing kan coördineren
- die plannen kan wegzetten bij wethouders, gedeputeerden en ambtenaren
- bijvoorbeeld iemand die zelf bestuurlijk verantwoordelijk is geweest

Bron: interviews belanghebbende partijen, samenvatting LEI Wageningen UR.

In het gebiedsakkoord dienen in ieder geval op hoofdlijnen de volgende zaken vastgesteld zijn:

1. infrastructurele voorzieningen (paragraaf 4.2.2.)
2. sanering/verplaatsing oude bedrijven/bedrijfswoningen (paragraaf 4.2.3)

Het gebiedsakkoord omvat op hoofdlijnen de financiële kaders, maar dient vertaald te worden naar een of meerdere business cases. Om deze business cases te realiseren, kunnen een of meerdere instrumenten ingezet worden, waaronder:

1. groundbank en stallingsfonds (paragraaf 4.2.4)
2. verplaatsingsregelingen in combinatie met gebiedsmakelaar en accountmanagers (paragraaf 4.2.5)

Uiteindelijk staat of valt alles bij de realisatie van de business case met het ondernemerschap van de glastuinders in de gebieden en de wijze waarop private en publieke partijen in staat zijn duurzame coalities te smeden (paragraaf 4.2.6).

4.2.2 Moderne infrastructuur basisvereiste

Ervan uitgaande dat op initiatief van de ondernemers een gebiedsakkoord voor modernisering en verduurzaming wordt opgesteld, is infrastructuur een van de belangrijke elementen die goed geregeld dienen te worden in een gebiedsakkoord. Uit de benoemde instrumenten en de gekozen waarden kan worden geconcludeerd, dat de geïnterviewde partijen bij duurzame modernisering van het teeltareaal vooral denken aan infrastructurele verbeteringen in glastuinbouwgebieden (zie paragraaf 1.4 en 4.1). Deze opvatting geldt niet draagvlak over de volle breedte van gemeenten tot en met glastuinbouwondernemers. Bij infrastructurele verbetering wordt primair gedacht aan:

1. verbetering van de logistieke ontsluiting
2. aanleg van energie-infrastructuur (warmteleidingen, CO₂-leidingen)
3. ontwikkeling van een goede kavelstructuur.

Vooraf bij gemeenten staat ruimtelijke kwaliteit op de agenda. Zij zien modernisering als een goede gelegenheid om de waterhuishouding op orde te brengen en groenblauwe dooradering te realiseren. Bij het bedrijfsleven staan productie-efficiëntie en goede voorzieningen op de agenda. Zij zien modernisering als een manier om de logistieke ontsluiting en schaalgrootte op orde te brengen. Samenvattend: bij duurzame

modernisering van teeltareaal denken alle deelnemersgroepen aan verbetering van de infrastructuur in glastuinbouwgebieden.

Suggesties oplossingsrichtingen uit praktijk

Voor de praktische inkleuring is teruggегреpen op de interviews in de vijf casestudie-gebieden. Uit de interviews kwamen de volgende opties voor toekomstige business cases naar voren:

- warmtelevering aan aanpalende woningen en nieuwe woonwijken
- energie-uitwisseling tussen glastuinbouw, woningbouw en andere bedrijven
- clusteren van energievoorzieningen en -investeringen met andere industrieën
- zorgen voor duurzame energie (aardwarmte, windturbines) in glastuinbouwgebieden
- aanleggen van distributienetten (gietwater, warmte, CO₂) in glastuinbouwgebieden
- zoeken van financiers en garantstellingen voor infrastructurele voorzieningen
- realiseren van een goede logistieke ontsluiting met betrokken gemeenten
- voor aardwarmte en warmtenetten zijn subsidies en/of garantstellingen nodig

Reflectie en aanbevelingen

Als deze opties worden doorgenomen, ontstaan bijna automatisch associaties met een modern glastuinbouwgebied als Agriport A7. Dat gebied en de bijbehorende infrastructuur is ontstaan uit het initiatief van een ondernemer (tuinbouw- en handelsbedrijf in de vollegrond) in samenwerking met een groepje grote glastuinbouwondernemers, gesteund door een eigen projectbureau en zelf ingehuurde deskundigen. Zij hebben op eigen kosten de voorbereidingen voor herziening van het bestemmingsplan getroffen. De kavelstructuur en de energievoorzieningen zijn eveneens door de glastuinbouwondernemers en hun adviseurs uitgedacht. De logistieke ontsluiting is later door de gemeente en de provincie op orde gebracht. Wij stellen voor om deze werkwijze en taakverdeling te kopiëren naar toekomstige regionale business cases.

4.2.3 Saneren noodzakelijk om ruimte te krijgen

Een modern glastuinbouwgebied begint met een goede infrastructuur voor ontsluiting, energiefaciliteiten, waterberging en groenzones. Dat is een collectief belang voor alle belanghebbende partijen. Daarbinnen moeten glastuinbouwondernemers met toekomstplannen de ruimte krijgen voor bedrijfsuitbreiding (paragraaf 4.2.2). In een situatie met veel leegstaande en gedateerde bedrijven is uitkopen en opruimen van dergelijke bedrijven *de* manier om ruimte voor modernisering van doorgaande bedrijven te scheppen. Hetzelfde geldt voor het uitkopen en opruimen van burgerwoningen die modernisering in de weg staan. Deze opvatting geniet een breed draagvlak bij gemeenten, adviseurs en glastuinbouwondernemers. Het economisch getij van dit moment biedt geen ruimte meer voor een complete verhuizing van grote glastuinbouwbedrijven. Om die reden begint duurzame modernisering teeltareaal met het opruimen van leegstaand en verouderd glas en het uitplaatsing van burgerwoningen. Deze zaken dienen daarom ook absoluut geregeld te zijn in een gebiedsakkoord.

Suggesties oplossingsrichtingen uit praktijk

Uit de interviews in de vijf casestudie-gebieden kwamen de volgende ervaringen en suggesties voor een goede regelgeving naar voren:

- de 'sprokkelglas-regeling' (onderdeel bedrijfsverplaatsingsregeling) werkt enorm stimulerend voor verplaatsers en stoppers
- de ruimteregeling Poelzone Westland werkt prima: succesvolle uitplaatsing van woningen
- stop met de verhuur van verouderde kassen; zij vormen een belemmering voor modernisering
- verouderd glas afbreken en kavels samenvoegen tot aaneengesloten blokken
- bij gedwongen verplaatsing van verspreid glas moet overheid met vergoedingen komen
- maak budget vrij voor het uitkopen van burgerwoningen en aanleg van infrastructuur
- een RvR-regeling met verhandelbare woningrechten kan openingen bieden

Reflectie en aanbevelingen

De bedrijfsverplaatsingsregeling Gelderland ('sprokkelglas-regeling Gelderland), de ruimteregeling Poelzone Westland en de Regeling uitbreiding en sloop (Limburg) hebben als kenmerk dat het initiatief aan glastuinbouwondernemers is. In de sprokkelglas-regeling is bedrijfsuitbreiding gekoppeld aan het opruimen van verspreid glas of verouderd glas in extensiveringsgebieden. In de ruimteregeling Poelzone Westland is bedrijfsuitbreiding gekoppeld aan het uitkopen van woningen. In beide gevallen worden zaken gedaan op het basale niveau van tuinders en burens. Dat voorkomt bureaucratie en strijdtonelen tussen individuele belangen en het algemene belang. Het resultaat is, dat grotere kavels ontstaan en dat de ruimtelijke kwaliteit verbetert. Zo worden twee vliegen in een klap geslagen met een beperkte inzet van financiële smeeroelie vanuit de overheid. Voortzetting en navolging van deze regelingen wordt aanbevolen. In hoeverre deze regelingen echter ook stand houden in tijden van financiële hervormingen en bezuinigingen bij (rijks)overheid is onzeker.

4.2.4 Grondbank en/of stallingsfonds

Het instrument van een grondbank en/of stallingsfonds staat vooral in de belangstelling bij Projecten LTO Noord (en geniet lagere prioriteit bij andere stakeholders). Met dit instrument kan grond van stoppende glastuinders worden aangekocht, tijdelijk worden gestald en vervolgens weer worden verkocht aan glastuinders die hun bedrijf willen uitbreiden of die een groter perceel willen. De grondbank kan ook worden gebruikt om kleine percelen samen te voegen tot grotere kavels, die na samenvoeging beter verkoopbaar zijn. Door de geringe dynamiek in de markt van tuinbouwpercelen kunnen grondbanken en/of stallingsfondsen momenteel weinig doen. Bovendien is hun kapitaal in veel gevallen al helemaal vastgelegd in grondposities.

Suggesties oplossingsrichtingen uit praktijk

Uit de interviews in de vijf casestudie-gebieden kwamen de volgende aandachtspunten en actiepunten voor grondbanken en/of stallingsfondsen naar voren:

- gemeenten en banken met glastuinbouwposities in eigendom zijn eigenlijk ook stallingsfondsen
- de echte stallingsfondsen moeten en kunnen meer samenwerken met gemeenten en banken
- door uitwisseling of samenvoeging van posities kunnen percelen worden opgeschaald tot grotere
- stallingsfondsen moeten onderzoeken of ze een bredere vermogensbasis kunnen organiseren
- daarbij kan worden gedacht aan particuliere investeerders of banken met glastuinbouwbelangen
- onderzocht moet worden, of de garantstelling landbouw borg kan staan voor de stallingsfondsen
- een andere mogelijkheid is een revolving fund met 50/50-financiering van bedrijfsleven en overheid

Reflectie en aanbevelingen

Een grondbank en/of stallingsfonds vormt een aanvulling op regelingen als de sprokkelglasregeling en de ruimteregeling Poelzone Westland. Het verschil is dat een extra schakel wordt ingebouwd tussen bedrijven die willen stoppen en bedrijven die willen uitbreiden of verplaatsen. Met deze extra schakel kunnen tijdsverschillen tussen aanbod en vraag van glastuinbouwkavels worden overbrugd. Het nadeel is, dat extra transactiekosten (rente op belegd vermogen en personeelskosten) ontstaan die iemand toch zal moeten ophoesten. Het effect van de bestaande grondbanken/stallingsfondsen kan worden verbeterd door samenwerking met banken en gemeenten die via faillissementen en/of ontwikkeling van nieuwe tuinbouwlocaties beschikken over grondposities in de glastuinbouw. De samenwerking kan bestaan uit het uitwisselen en samenvoegen van kavels. Zo kunnen grotere kavels worden gevormd die daarna beter zijn te verkopen. Gezien de lage rendementen van grondbanken en stallingsfondsen lijkt verbreding van de vermogensbasis niet eenvoudig.

4.2.5 Gebiedsmakelaar en verplaatsingregelingen

Als een gebiedsakkoord als in paragraaf 4.2.2 eenmaal is bereikt, dan zijn grondtransacties nodig om bedrijfsvergroting en verbetering van infrastructuur (wegen, water, groen) mogelijk te maken. Anders blijft het bij goede voornemens. In de interviews werd regelmatig gewezen op de goede ervaringen met gebiedsmakelaars. Deze ervaringen kwamen vooral van gemeenten en glastuinbouw-ondernemers. Er zijn diverse praktische voorbeelden van bedrijfsverplaatsing en transacties tussen glastuinders en overheden die door toedoen van gebiedsmakelaars zijn gerealiseerd. De aanstelling van gebiedsmakelaars lijkt een goede aanvulling op de activiteiten van het Stallingsbedrijf Glastuinbouw Nederland en Projecten LTO Noord. Aanvullend op deze onafhankelijke gebiedsmakelaars ontstaat steeds vaker de behoefte aan accountmanagers glastuinbouw bij grotere tuinbouwgemeentes. Wanneer namelijk vanuit de gemeente deze accountmanagers worden aangesteld, wordt het gemakkelijker om grondposities van de gemeente in de transacties te betrekken. Gelijktijdig kan een accountmanager vanuit de gemeente van binnenuit bijdragen aan verbetering van de verstandhouding tussen de glastuinbouw en de gemeente. Deze accountmanager is eerste aanspreekpunt bij de gemeente voor de gebiedscoördinator.

Suggesties oplossingsrichtingen uit praktijk

Uit de interviews in de vijf casestudie-gebieden kwamen de volgende aandachtspunten en actiepunten voor de procesmatige ondersteuning van modernisering naar voren:

- een gebiedsmakelaar is nodig om de fiscale en juridische aspecten van transacties te regelen
- de gebiedsmakelaar moet verstand hebben van weg-/waterbouw en gebiedsontwikkeling
- bestaande verplaatsingsregelingen moeten qua procesgang gemakkelijker worden gemaakt
- een andere mogelijkheid is, dat de uitvoeringstermijnen langer worden gemaakt
- in verplaatsingssituaties kan grondruil met gesloten beurs een goede optie zijn
- de glastuinder krijgt dan een glastuinbouwlocatie en de gemeente een woningbouwlocatie

Reflectie en aanbevelingen

Een gebiedsmakelaar kan een faciliterende rol spelen bij het bewerkstelligen van grondtransacties voor bedrijfsvergroting (deze paragraaf). Hij kan die rol ook spelen bij de uitvoering van de sprokkel-regeling en bij ruimteregelingen als Poelzone Westland (paragraaf 4.2.3). De gebiedsmakelaar moet naast expertise voor eigendomsoverdracht van tuinbouwbedrijven ook verstand hebben van:

- de fiscale en juridische aspecten van bedrijfsbeëindiging
- de procedures voor grondverkoop voor infrastructurele werken
- de procedures en regelingen voor gebiedsontwikkeling.

De kwaliteiten en vaardigheden van de gebiedsmakelaar zijn samengevat in Tekstblok 4.2

Tekstblok 4.2	Profielchets (hoofdlijnen) voor gebiedsmakelaar
Gebiedsmakelaar:	
<ul style="list-style-type: none">- persoon die makelaar van beroep is, met ervaring in de glastuinbouw- die verstand heeft van fiscale en juridische aspecten van bedrijfsbeëindiging- die verstand heeft van procedures en regelingen voor aanleg infrastructuur- die kan samenwerken met banken, gemeenten en andere grondeigenaars- die kan samenwerken met gemeenten bij grondaankoop voor infrastructuur	
Bron: interviews belanghebbende partijen, samenvatting LEI Wageningen UR.	

4.2.6 Ondernemerschap en bondgenootschap

In verschillende casestudie-gebieden wordt de achteruitgang van de glastuinbouw geweten aan gebrek aan ondernemerschap. De indruk is dat het vakmanschap bij de betrokken glastuinders prima is ontwikkeld, maar dat zij onvoldoende inspelen op ontwikkelingen in de markt of in de omgeving. Door versterking van

het ondernemerschap wordt de verdien capaciteit van het bedrijf vergroot en daarmee de investeringsruimte voor bedrijfsontwikkeling en modernisering. In het geval van modernisering teeltareaal is versterking van het ondernemerschap nodig om investeringen in technische innovaties of collectieve voorzieningen financieel rond te kunnen zetten.

Suggesties oplossingsrichtingen uit praktijk

Uit de interviews in de vijf casestudie-gebieden kwamen de volgende aandachtspunten en actiepunten rondom versterking ondernemerschap naar voren:

- glastuinders moeten een omslag maken van aanbodgericht naar marktgericht produceren
- glastuinders moeten verdien capaciteit vinden in energie-uitwisseling met woningbouw en industrie
- overheid moet ondersteuning bieden bij collectieve energievoorzieningen als aardwarmte
- vanuit banken of standsorganisaties cursussen marketing en ondernemersvaardigheden organiseren

Reflectie en aanbevelingen

Voor modernisering van het teeltareaal zijn investeringen nodig, Een groot deel van die investeringen zal moeten komen van glastuinbouwondernemers. Om die investeringen te kunnen bekostigen moet de ondernemer extra verdien capaciteit genereren. Een meer marktgerichte productie kan daaraan bijdragen. Hetzelfde geldt voor de toepassing van innovatieve technieken of het organiseren van een collectieve energievoorziening. Versterking van de ondernemersvaardigheden en vaardigheden om nieuwe samenwerkings- en bondgenootschap te smeden, kan de ondernemer helpen om succesvol in de buitenwereld van het bedrijf te kunnen functioneren. Bijvoorbeeld in dynamische ondernemersnetwerken, maar ook publiek-private samenwerkingsverbanden gericht om modernisering en verduurzaming teeltgebieden.

4.2.7 Samenvatting

Voor een integrale gebiedsontwikkeling is een privaat-publieke samenwerkingsverband en overlegstructuur nodig waarbij de ambities van glastuinders in evenwicht worden gebracht met de taken van overheden. Aanstelling van een vertrouwenspersoon (glastuinbouw), een gebiedscoördinator (overheden) en een gebiedsbemiddelaar (daar tussen in) is nodig om te komen tot een gebiedsakkoord.

Bij modernisering van de glastuinbouw heeft verbetering van de infrastructuur de grootste urgentie. Verbetering van de logistieke ontsluiting, de aanleg van energie-infrastructuur en de ontwikkeling van een goede kavelstructuur zijn daarbij de belangrijke elementen in een gebiedsakkoord. Dit geldt ook voor de sanering en verplaatsing van oude glasbedrijven en burgerwoningen.

Een belangrijke succesfactor voor modernisering is, dat het initiatief voor uitvoering van het gebieds-akkoord middels business cases wordt gelaten aan glastuinbouw-ondernemers. Dat voorkomt bureaucratie en strijdtonelen tussen individuele belangen en het algemene belang. In de sprokkelglas-regeling (Gelderland) en de ruimteregeling Poelzone Westland is het initiatief aan de glastuinbouw-ondernemer. Deze regelingen werken naar ieders tevredenheid.

Voor de realisatie van het gebiedsakkoord zijn grondtransacties nodig voor bedrijfsvergroting en verbetering van infrastructuur. Bij die grondtransacties kan een gebiedsmakelaar een faciliterende rol spelen vanwege de benodigde juridische en fiscale kennis. Hij kan die rol ook spelen bij de uitvoering van de sprokkel-regeling en bij ruimteregelingen als Poelzone Westland.

Door versterking van het ondernemerschap wordt de verdien capaciteit van het bedrijf vergroot en daarmee de investeringsruimte voor bedrijfsontwikkeling en modernisering. Om die reden verdient het aanbeveling de ondernemersvaardigheden van glastuinders te versterken via gerichte cursussen.

Literatuur en websites

Blanken, J., november 1997. *Evaluatieverslag van de Regeling Structuurverbetering Glastuinbouwgebied 1997-2007*.

Buurma J.S., 2005. *Vorming van innovatienetwerken. Ervaringen uit innovatieprojecten*. Den Haag: LEI.

Gemeente Haarlemmermeer, 17 juli 2012. *Stand van zaken herijking PrimAviera*.

Gemeente Westland, 15 juli 2009. *Business Case Poelzone*.

Gemeente Westland, 25 oktober. *Subsidieverordening - tenderregeling herstructurering Poelzone*. Raadsbesluit en toelichting Raadsbesluit.

IKC-Landbouw, oktober 1998. *Evaluatieverslag van de Regeling Structuurverbetering Glastuinbouwgebied 1997-1998*.

IKC-Landbouw, november 1999. *Evaluatieverslag van de Regeling Structuurverbetering Glastuinbouwgebied*.

Knijff, A. van der, J. Nienhuis, Ch. Reijnders en O. Hietbrink 2004. *Infrastructuurregeling Glastuinbouw en CO₂-reductieplan: een logische combinatie?* Intern rapport. Den Haag: LEI.

Knijff, A. van der en Ch. Reijnders, 2007. *Herstructurering glastuinbouw Bommelerwaard. Bouwstenen voor een instrumentenmix*. Intern rapport. Den Haag: LEI.

NovioConsult, 31 mei 2005. *Ruimtelijk beleid glastuinbouw. Beleidsevaluatie van het ruimtelijk beleid glastuinbouw in de 10 LOG's*.

Provincie Gelderland, 13 oktober 2011. *Wijziging regels subsidieverordening vitaal Gelderland 2011*. Provinciaal blad.

Provincie Gelderland, 20 juni 2012. *Evaluatie verplaatsingsregeling glastuinbouw*. Interne notitie.

Provincie Limburg, 3 april 2012. *Limburgs kwaliteitsinstrumentarium*. Maastricht.

Provincie Limburg, juni 2012. *Limburgs Kwaliteitsmenu 2012*. Maastricht.

Provincie Noord-Holland, 31 mei 2011. *Uitvoeringsregeling Ruimte voor Ruimte*.

Provincie Noord-Holland, 14 december 2010. *Uitvoeringsprogramma TWIN-H Greenport Aalsmeer*.

Provincie Noord-Holland, 17 februari 2012. *Stand van zaken herstructureringsopgave TWIN-H Greenport Aalsmeer*.

Provincie Noord-Holland. *Tweede Investeringsimpuls Noord-Holland - beschrijving uitvoeringsprogramma Greenport-Aalsmeer*.

Provincie Zuid-Holland, 8 april 2008. *Actieprogramma Greenports Zuid-Holland*.

Provincie Zuid-Holland 2008. *Managementrapportage glastuinbouw 2008.*

Provincie Zuid-Holland, 10 juli 2009. *Business Case Oostland/Groenzone Berkel-Pijnacker.*

Provincie Zuid-Holland, 22 maart 2011. *Monitor glastuinbouw Zuid-Holland 2010.*

Provincie Zuid-Holland, 19 januari 2011. *Evaluatie Milieudeel BGWM - onderdeel glastuinbouw.*

Provincie Zuid-Holland, april 2012. *Evaluatie ruimte voor ruimteregeling Zuid-Holland.*

Regio Rivierenland. *Beleidskader hergebruik vrijgekomen agrarische bedrijfsbebouwing in het buitengebied.*

Staatscourant, 13 maart 1998. *Infrastructuurregeling glastuinbouwgebieden.*

Stadsregio Arnhem-Nijmegen, 18 oktober 2007. *Notitie functieverandering buitengebied.*

Stivas Noord-Holland, 13 augustus 2009. *Stimulans glastuinbouw Noord-Holland.*

TOM Brabant, februari 2011. *Het perspectief voor de TOM 2010-2020.*

TOM Brabant, maart 2012. *Geconsolideerd jaarverslag 2011.* 's Hertogenbosch.

Bijlage 1

Geraadpleegden evaluatie instrumentarium

Namen deelnemers workshops

Workshop 1: Deelnemers met betrekking tot regelingen op rijksniveau

1. André Nieuwenhuijse (ochtend)	Min. EL&I
2. Leo Evers	Gemeente Aalsmeer
3. Gerard Selman	SGN/Projecten LTO Noord
4. Wybe Theijse	Projectleiding Bergerden en Californië
5. Roelof de Haan	Projectdirecteur Het Grootslag
6. Petrus Postma	Investeren in ruimte (NR Poelzone + Oostland)
7. Philip van Dijk	DLG
8. Michiel Cappendijk	Voormalig directeur SGN
9. Harald Antwerpen	Gemeente Lansingerland
10. Leonie Claessen	LTO Glaskracht
11. Jaap Stolze	Rabobank ZH-Midden
12. Kees van Drunen	Min. EZ
13. Marc Ruijs	LEI Wageningen UR
14. Kees van der Vaart	DLG

Workshop 2: Deelnemers met betrekking tot regelingen op regionaal niveau

1. Dominique vd Hoeven	Planoloog gemeente Westland
2. Gerrit Vreugdenhil	Vertrouwenspersoon Westland
3. Andre Groenewegen	Vertrouwenspersoon Pijnacker/Nootdorp
4. Jaco Eeltink	LTO Vastgoed
5. Erwin vd Berg	Stivas
6. Ivon Soldaat	Prov. Noord Holland
7. Henk Kolbach	Vertrouwenspersoon Huissen-Angeren
8. Annemie Hermans	LLTB
9. Gerard Beentjes	Prov. Noord Brabant
10. Kees Pieters	Prov. Gelderland
11. Teun Biemond	Uitvoeringsorg. Bommelerwaard
12. Fred Blok (middag)	Prov. Noord Holland
13. Kees van Drunen	Min. EZ
14. Marc Ruijs	LEI Wageningen UR
15. Kees van der Vaart	DLG

Workshop 3: Deelnemers met betrekking tot terugkoppeling regelingen op rijk en regionaal niveau

1. Leo Evers	Gemeente Aalsmeer
2. Gerard Selman	SGN/Projecten LTO Noord
3. Wybe Theijse	Projectleiding Bergerden en Californië
4. Roelof de Haan	Projectdirecteur Het Grootslag
5. Petrus Postma	Investeren in ruimte (NR Poelzone +Oostland)
6. Philip van Dijk	DLG
7. Michiel Cappendijk	Voormalig directeur SGN
8. Leonie Claessen	LTO Glaskracht
9. Jaap Stolze	Rabobank ZH-Midden
10. Dominique vd Hoeven	Planoloog gemeente Westland
11. Gerrit Vreugdenhil	Vertrouwenspersoon Westland
12. Jaco Eeltink	LTO Vastgoed
13. Erwin vd Berg	Stivas
14. Ivon Soldaat	Prov. Noord Holland
15. Gerard Beentjes	Prov. Noord Brabant
16. Kees Pieters	Prov. Gelderland
17. Teun Biemond	Uitvoeringsorg. Bommelerwaard
18. Fred Blok	Prov. Noord Holland
19. Kees van Drunen	Min. EZ
20. Anita van der Knijff	LEI Wageningen UR
21. Kees van der Vaart	DLG

Bijlage 2

Geraadpleegden regionale casestudies (interviews en/of deelnemers regionale workshops)

Alton - Heerhugowaard

R. Zuurbier	Glastuinder
P. Tesselaar	Glastuinder
J. Borst	Glastuinder
A. Enthius,	Glastuinder
L. van der Burg	Grontmij
G. Selman	SGN
A. Rotteveel	SGN
M. van Peperstraten	Stivas
C. Snoek	Ondernemer en Stichting Alton
A. en J. Duin	Ondernemers
R. Grunstra	Rabobank Alkmaar
H. Oosterink	Flynth Heerhugowaard
H. de Ruiter	LTO Noord Glaskracht
A. van Lenteren	LTO Noord Glaskracht (trainee)
K. van der Vaart	DLG
C. Warmerdam	DLG
M. Ruijs	LEI Wageningen UR
P. Smit	LEI Wageningen UR

Bachlaan - Aalsmeer

B. Bunnik	Glastuinder
G. Ubink	Glastuinder
W. Raadschelders	Glastuinder
K. Raadschelders	Glastuinder
S. van der Weijde	Glastuinder
S. van Voorn	Greenport Aalsmeer
G. Kastelein	Greenport Aalsmeer
A. Rotteveel	LTO Projecten
H. de Ruiter	LTO Noord Glaskracht
A. van Lenteren	LTO Noord Glaskracht (trainee)
K. van der Vaart	DLG
C. Warmerdam	DLG
J. Benninga	LEI Wageningen UR
J. Buurma	LEI Wageningen UR

Huissen-Angeren

E. Spies	Gemeente Lingewaard
E. Garst	Gemeente Lingewaard
F. Boersma	Bedrijfsadviseur
M. Joosten	Agrarisch makelaar
R. Gerichhausen	Glastuinder
J. Leijser	Glastuinder
H. Gertsen	Glastuinder + LTO
H. Vreman	LTO Projecten
G. Selman	SGN
H. de Ruiter	LTO Noord Glaskracht
A. van Lenteren	LTO Noord Glaskracht (trainee)
K. van der Vaart	DLG
C. Warmerdam	DLG
A. van den Ham	LEI Wageningen UR
J. Buurma	LEI Wageningen UR

Oranjepolder - Westland

A. van der Maarel (2x)	Glastuinder
Koornstra	Glastuinder
E. Huisman	Glastuinder
N. Groenewegen	Glastuinder
D. van der Hoeven	Gemeente Westland
D. Ruijgt	Gemeente Westland
H. Groenewegen	LTO Glaskracht
G. Vreugdenhil	Vertrouwenspersoon LTO Glaskracht
R. Zwagermann	Gemeente Westland
S. Jouwersma	Hoogheemraadschap Delfland
C. van den Bos	Rabobank Westland
F. van Heijningen	Rabobank Westland
H. de Ruiter	LTO Noord Glaskracht
A. van Lenteren	LTO Noord Glaskracht (trainee)
K. van der Vaart	DLG
C. Warmerdam	DLG
M. Ruijs	LEI Wageningen UR
P. Smit	LEI Wageningen UR

Pijnacker-Nootdorp/Lansingerland

T. Bekkers	Oud-glastuinder
F. van de Burg	Glastuinder
B. van der Helm	Glastuinder
F. Hendriks	Glastuinder
K. van der Kraan	Gemeente Pijnacker-Nootdorp
J. Stolze	Rabobank ZH-Midden
J. van Egmond	Gemeente Pijnacker-Nootdorp
D. Potter	Gemeente Pijnacker-Nootdorp
R. Spronk	Gemeente Pijnacker-Nootdorp
H. van Antwerpen	Gemeente Lansingerland
H. de Ruiter	LTO Noord Glaskracht
A. van Lenteren	LTO Noord Glaskracht (trainee)
K. van der Vaart	DLG
C. Warmerdam	DLG
M. Ruijs	LEI Wageningen UR
G. Splinter	LEI Wageningen UR

LEI Wageningen UR ontwikkelt voor overheden en bedrijfsleven economische kennis op het gebied van voedsel, landbouw en groene ruimte. Met onafhankelijk onderzoek biedt het zijn afnemers houvast voor maatschappelijk en strategisch verantwoorde beleidskeuzes.

LEI Wageningen UR vormt samen met het Departement Maatschappijwetenschappen van Wageningen University en het Wageningen UR Centre for Development Innovation de Social Sciences Group.

Meer informatie: www.wageningenUR.nl/lei